

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ им. НАСИМИ**

На правах рукописи

МАМЕДОВА УЛЬВИЯ ЮСИФ кызы

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ
АНГЛИЙСКИХ И АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ПОСЛОВИЦ**

5704.01. – Теория языка

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологическим наукам

БАКУ – 2013

Работа выполнена в отделе лексикографии Института Языкознания имени Насими Национальной Академии Наук Азербайджана

Научной руководитель: **Исмаил Орудж оглы Мамедли**
*доктор филологических наук,
профессор*

Официальные оппоненты: **Бахар Джумай кызы Джафарова**
*доктор филологических наук,
профессор*

Фазиль Замеддин оглы Ахмедов
доктор философии по филологическим наукам

Ведущая организация: **Кафедры общего языкознания и английского языка Бакинско-го государственного университета**

Защита состоится «7__» __01__ 2014 года в __ часов на заседании Диссертационного Совета (Д.01.141) по защите диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук и доктора философии по филологии при Институте Языкознания имени Насими Национальной Академии Наук Азербайджана.

Адрес: Аз 1143, Баку, проспект Г.Джавида 31, Институт Языкознания им. Насими НАНА

С диссертацией можно ознакомиться в Центральной Научной библиотеке НАНА.

Автореферат разослан «__» _____ 2013 года.

Ученый секретарь Диссертационного Совета, доктор филологических наук

Н.Ф.Сеидалиев

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Исследование проводится в аспекте сопоставления и сравнения основных черт, присущих структуре английских и азербайджанских пословиц, а также положений теории современного перевода применительно к переводу текстов пословиц разнообразного содержания.

Актуальность работы. Пословицами принято называть краткие устойчивые народные изречения, обобщающие социально-исторический опыт народа и вошедшие в разговорную речь. Пословицы – это суждения, заключающие в себе законченную мысль. Они возникают из наблюдений, из того, что уже проверено и подтверждено жизнью.

Пословицы служат не только для украшения речи, но и для выражения ряда суждений и представлений, которые другим способом выразить или неудобно, или же трудно. Пословичные изречения используются для обозначения типовых жизненных ситуаций, которые описывать обычными словами – занятие крайне неблагородное, да и нелегкое. Более того, многие народные изречения настолько привычны для носителей данного языка, что они употребляют их иногда в неполном, т.е. усеченном виде или просто намекают на них.

Кроме того, в составе любого языка имеется немало паремий, общий смысл которых совершенно не вытекает из значений составляющих их компонентов и бывает, как правило, связан с фольклорным или же популярным авторским текстом. Отсюда и необходимость знания пословиц изучаемого иностранного языка, ибо для того, чтобы овладеть данным языком, недостаточно выучить грамматику и усвоить какой-то запас слов и так называемых идиом и фразеологизмов. Для этого необходимо также знать и определенный набор пословиц, поговорок, загадок, примет, поверий и других паремий, т.е. народных изречений, хорошо известных носителям данного языка, и поэтому весьма часто употребляемых ими.

Сопоставительное изучение языков является одним из важных и наиболее актуальных направлений современного языкознания. Значение подобных исследований не подлежит сомнению. Сопоставление структур английских и азербайджанских пословиц позволит нам вскрыть сходства и специфические для каждого языка различия в выборе лексических и грамматических средств при описании одного и того же факта, оно позволит также выявить такие факты и законо-

мерности в структуре пословиц исследуемых языков, которые остаются скрытыми при их внутриязыковом рассмотрении.

В подтверждение смысла проведения подобного исследования хочется привести высказывание В.Гумбольдта: «Языки – это иероглифы, в которые человек заключает мир и свое воображение. Через многообразие языков для нас открывается богатство мира и многообразие того, что мы познаем в нем, и человеческое бытие становится для нас шире, поскольку языки в отчетливых и действенных чертах дают нам различные способы мышления и восприятия».¹

Сопоставительное изучение английских и азербайджанских пословиц имеет также определенное историко-философское значение.

Сопоставительное изучение образов, легших в основу пословиц английского и азербайджанского языков, имеет также большое научное и практическое значение для таких наук, как этнолингвистика и этнопсихология, которые изучают взаимодействие лингвистических и этнических факторов.

Данное исследование целесообразно с точки зрения познания «духа языков», с позиции типологии культуры.

Материалы исследования. Исследование проводилось на базе существующих научных трудов, характеризующих уровень изученности рассматриваемой нами проблемы, как в общеязыковом плане, так и в рамках английского и азербайджанского языков.

Теоретической базой послужили труды А.Дандиса, А.Тейлора, В.Даля, Б.Путилова, З.Ализаде, Г.Юсифова, Т.Абаскулиева и др.

В качестве фактического материала в диссертации были использованы пословицы, собранные и изданные Х.Ахмедовой, И.Рагимовым, А.Аббасовым, А.Гусейнзаде, А.Нигулевым и др.

Источники исследования. Более 1500 пословиц азербайджанского и английского языков, послуживших объектом данного исследования, собраны автором из следующих источников: «Словарь англо-азербайджанских пословиц и поговорок» (2009), А.Аббасов «Dictionary of English-azerbaijan proverbs and sayings» (Баку, 2009), И.Гамидов «Словарь азербайджанско-русских пословиц» (Баку, 2004), А.Гусейнзаде «Atalar sözü» (Баку, 1985), А.С.Альбовин «Русско-англо-латинский словарь крылатых слов и выражений» (М., СПб, 2006, «Краткий русско-азербайджанский и азербайджанско-русский словарь пословиц» и др.

---

¹ Гумбольд В. Язык и философия культуры. М., 1985, стр.349.

Методы исследования. В диссертации применяются описательный и сопоставительный методы и исследования, которые являются одним из основных методов в лингвистике. Эти методы позволяют установить наиболее общие для сопоставляемых языков черты поверхностного и глубинного уровней.

Цели и задачи исследования. Целью настоящей работы является проведение структурно-семантического анализа английских и азербайджанских пословиц.

Поставленная в исследовании цель достигается путём решения конкретных задач:

- определить теоретические основы исследования, сделав обзор существующей теоретической литературы по исследуемому вопросу;

- провести структурный анализ английских и азербайджанских пословиц;

- определить существующие типы пословиц;

- раскрыть семантические особенности пословиц;

- проанализировать различные способы перевода английских пословиц на азербайджанский язык;

- определить тематические группы исследуемых пословиц;

- выявить сходства и различия азербайджанских и английских пословиц.

Научная новизна диссертации заключается как в самой постановке вопроса, так и в широте материала исследования и научных результатах, полученных в результате исследования.

Объект и предмет исследования. Объектом исследования являются английские и азербайджанские пословицы. Предметом исследования является проведение структурно-семантического анализа английских и азербайджанских пословиц.

Теоретическая значимость работы заключается в том, что в процессе сопоставления английских и азербайджанских пословиц выявляются их структурно-семантические особенности.

Поскольку определение структурных особенностей языков и их классификация на основе этих особенностей составляют содержание типологического направления в изучении языков, именно это направление нуждается в результатах сопоставления языковых структур в целом или отдельных языковых фактов.

Кроме того, в процессе сопоставления языков устанавливаются общие для них черты, что позволяет выявить ряд лингвистических

универсалий, занимающих видное место в разработке общей теории языка.

Практическая значимость работы. Определение структурно-семантических особенностей английских и азербайджанских пословиц, выявленных в процессе их сопоставительного изучения, может найти применение в теории и практике перевода, а также в методике преподавания иностранных языков, в частности, в методике преподавания английского языка.

На защиту выносятся следующие основные положения:

- функциональные определения пословиц неудовлетворительны, т.к. большинства их указывает на её свойства обобщать ситуацию или давать определенные рекомендации, что может наблюдаться и в других эпических жанрах фольклора;

- сравнительно-сопоставительное исследование структуры английских и азербайджанских пословиц выявляет общие черты в выборе лексических и грамматических средств при выражении одинакового в обоих языках содержания (факта) и одновременно характерные особенности этих языков;

- смысловые сходства большинства английских и азербайджанских пословиц, могут объясняться, существованием в пословичном фонде обоих языков изречения международного распространения, почерпнутых из одних и тех же источников;

- исследование показало, что в структуре пословиц обоих исследуемых языков могут выявиться скрытые сохранившиеся факты и закономерности.

Апробация работы. Диссертационная работа выполнена в Отделе Лексикографии Института Языкознания имени Насими Национальной Академии Наук Азербайджана. Результаты исследования докладывались на международной и республиканских научных конференциях. Основные положения диссертации нашли отражение в 10 публикациях.

Структура диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения. К основному тексту прилагается список использованной литературы.

СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во введении обоснована актуальность темы, определены цели и задачи исследования, представлен объект исследования, освещены научно-теоретическое и практическое значение работы, теоретиче-

ская и методологическая основа исследования, даны сведения об апробации основных положений и результатов исследования.

В первой главе – **«Теоретические основы исследования английских и азербайджанских пословиц»** – рассматриваются вопросы, связанные с трактовкой пословиц.

Предложить краткое и в то же время приемлемое для работы определение пословицы, особенно такое, которое охватывало бы все пословичные фразы, почти невозможно. Между тем определение пословичного жанра, даже самое приблизительное, было бы полезным для всех видов паремиологических исследований, будь то историческое изучение отдельной пословицы или поиски характерных национальных черт в обширном фонде пословиц какого-либо народа.

По мнению Алана Дандиса, пословица лучше всего может быть определена в структурных терминах.¹ Чисто функциональные определения несостоятельны, так как другие фольклорные жанры могут иметь те же самые функции, что и пословицы. Например, большинство функциональных определений пословицы указывает на ее свойство «обобщать ситуацию» или «рекомендовать определенные действия». Однако этими свойствами могут обладать повествовательные тексты и других жанров фольклора.

Отсюда и необходимость проведения структурного анализа пословицы.

Следует отметить, что вопрос о структуре пословицы в прошлом неоднократно обсуждался. Так, в 1947 году М.М.Киммерле пыталась создать классификацию народных изречений, которая включала бы и пословицы. Однако ее система была связана с чисто лингвистическими и в частности синтаксическими формулами.² При этом не все из семнадцати категорий, выделенных Киммерле, относились к пословицам, а использование ею таких грамматических признаков, как сказуемое – существительное, сказуемое – прилагательное и т.п., свидетельствует о том, что ее анализ касается, скорее, поверхностной структуры пословиц, чем глубинной. Грамматический анализ пословиц действительно можно провести, но такой анализ вряд ли поможет существенно разъяснить структуру пословицы. Дело, конечно,

---

¹ Эорезес Роберт анд Дандес Алан. Toward a structural definition of riddle – «Журнал оф Америан фолклоре», 1963, п.14.

² Киммерли Маржорие М. А метод оф ъоллетьион анд ълассифийнэ фолк сайинэс – «Вестерн Фолклоре», 6, 1947, 351.

не в том, обладают или не обладают пословицы языковой, в частности синтаксической структурой. Раз пословицы сложены из слов, они и должны иметь языковую структуру. Вопрос состоит в другом: лежит ли в основании пословиц – помимо языковой и в противовес ей – какая-либо «фольклорная структура», которую можно было бы выделить особо. Однако проблема выделения фольклорных структур, которые лежали бы в основе пословиц, непосредственно связана с тем, что именно следует подвергать анализу – пословичный образ, пословичное сообщение или архитектурную формулу пословицы. Эти три аспекта пословицы были выделены М.Кууси.¹

Языковеды давно различают прямое и переносное значение слова. Так, слово «бурун» (нос) в предложении «*Onun burnu balacadır*» (У него маленький нос) и такое же слово в предложении «*Qayıǵın burnu qaaya toxundu*» (Нос лодки коснулся скалы) обладают одинаковой внешней формой, но их внутреннее содержание или их смысл различен. В первом случае речь идет об обычном носе в прямом значении этого слова, а во втором – о передней части лодки, т.е. о носе в переносном значении. Сходное явление наблюдается и в области пословиц и поговорок. Например, в пословичном изречении «*Almaz raǵıqda da parıldayır*» («Алмаз и в грязи блестит») речь как будто бы идет о драгоценном камне – алмазе, попавшем в грязь, а на самом же деле здесь сообщается о любом хорошем объекте (предмете или человеке), который и в плохих (тяжелых) условиях («в грязи») сохраняет свои достоинства. Аналогичное явление наблюдается в английской пословице «*Birds of a feather flock together*» (Ейни лялэкли гушлар бир йеря топлашарлар), которая служит знаком другой типовой ситуации, которую можно описать словами «свой всегда к своему стремится». То же самое относится и к азербайджанской пословице «Тайлы тайыны тапмаса, эцнц ащ-вайла кечяр» и к русской «Рыбак рыбака видит издалека». Как видно, все эти три сходные пословичные изречения имеют переносное значение. Знаком и моделью другой типовой ситуации является английская пословица «*Don't throw out dirty water before you get in fresh*» (Тямиз су эятирмайинья чиркли суйу атма), которая соответствует азербайджанской пословице «*Au cirkin, sən burda dur, mən gedim gözəl axtarım*». Суть типовой ситуации, знаком и словесной моделью которой является и английская, и

---

¹ Кууси Матти. Еин Ворсьщлаэ фюр дие Терминологие дер раге миолоэизьщцен структураналисе – «Провербум», № 5, 1966, 97.

азербайджанская пословица, заключается в том, что «когда нет какой-либо лучшей вещи, пользуются худшей».

На основании вышеприведенных примеров можно сказать, что при всей своей предметно-образной разнице азербайджанская пословица может оказаться смысловым соответствием английской пословицы. Значит, различие в образах не обязательно свидетельствует о существовании соответствующих различий в содержании сходных по смыслу пословиц в английском и азербайджанском языках.

В таком случае, чем же можно объяснить, что английские и азербайджанские пословицы при всех своих многочисленных различиях могут оказаться сходными друг с другом? Ответ на данный вопрос и составляет цель наших исследований.

Сопоставительное изучение английских и азербайджанских пословиц показывает, что смысловое сходство английских и азербайджанских изречений частично объясняется наличием в английском и азербайджанском пословичных фондах изречений международного распространения, восходящих к одним и тем же источникам. Таковы, например, известные многим народам пословицы:

If the mountain won't come to Mahomet, (then) Mahomet must go to the mountain. Даь Мящяммядин йанына эялмяся, Мящяммяд даьын йанына эедяр. Если гора не пойдет к Магомеду, (тогда) Магомед пойдет к горе.

Или же: There is no rose without a thorn. Эцл тикансыз олмаз. Нет розы без шипов и т.д.

Однако такие пословицы немногочисленны. Тогда в чем же дело? В чем же главная причина схождения пословиц? Почему пословичные изречения разных народов мира совпадают друг с другом? Ученые-паремиологи отвечают на эти вопросы по-разному. Одни из них объясняют сходство пословиц и поговорок этническим и языковым родством народов, другие – заимствованиями, обусловленными хозяйственными и культурными контактами, третьи – схождением опыта и «однородностью идеологии» на одинаковых ступенях общественного развития.

Совершенно прав Г.Л.Пермяков, когда он говорит, что, действительно, у народов, находящихся в близком родстве, больше пословиц, имеющих буквальное сходство, чем у народов из разных языковых семей, а у соседних народов, связанных многовековыми контактами, больше буквально совпадающих изречений, чем у народов, не

имеющих непосредственного общения,¹ каковыми являются, например, азербайджанский и английский народы.

Пословичные системы разных языков принципиально не совпадают. Несмотря на некоторый общий фонд (взаимные кальки, заимствования из классических языков, библейских текстов, «общевропейского» пословичного пула), азербайджанские и английские пословицы складывались в различных исторических условиях, отражая общественно-экономический уклад и условия развития, не совпадающие у двух народов. Расхождения касаются и используемых образов, и самих сентенций, и тематики текстов, в которых применимы пословицы. Различается также и характер употребления пословиц, распространенность в различных слоях общества, «престижность» знатоков пословиц и т.д. Поэтому у многих пословиц нет не только полных, но и частичных соответствий или синонимов. В этих случаях, а также при малочисленности близких соответствий в диссертации приводятся отдаленные схождения.

Из других свойств пословиц (а пословица – это миниатюрное художественное произведение) отметим, в первую очередь, дидактичность, т.е. поучающее содержание, назидательность, и афористичность, т.е. способность в сжатой форме выразить меткое наблюдение обобщением опыта всей (и не одной) жизни. Нравоучение и частное наблюдение не получит прописки во фразеологическом фонде языка, если оно не будет отлито в соответствующие языковые формы, отвечающие требованиям краткости и ритмомелодической организации. Такая формальная организация тесно связана с экспрессивностью и эмоциональной оценочностью пословиц.

Вторая глава диссертации посвящена **структурному анализу английских и азербайджанских пословиц**, где пословицы делятся на уравнивательные, оппозитивные и оппозитивно-каузальные.

Уравнивательные пословицы типа А-В являются определяющими, а не оппозитивными к числу «уравнивательных» пословиц относятся: «Time is money» (Vaxt qızıldır); «To see is to believe» (Görmək inanmaqdır) и многие из приведенных выше неопозитивных изречений. Пословицы неопозитивной формулы типа «тот, кто А, тот есть и В» представляют собой трансформации А=В. Например, «He laughs best who laughs east» (Axırda gülən yaxşı gülər) предполагает, что «смеющийся последний» = «смеющемуся хорошо». Аналогично

---

¹ Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиологии. Москва, 1988, стр.22.

«He lives long that lives well» (Güzaranı yaxşı olan çox yaşar) означает, что «жить долго» - «жить хорошо».

Другой трансформацией основной конструктивной формулы уравнивательных пословиц оказываются изречения типа «Где есть А, там есть и В», например: «Where there is life, there is hope» (Harda həyat var, orda ümid var). Можно свести к тезису «life» = «hope» (жизнь = надежда). Точно так же пословицу «Where there is a will, there is a way too» (Arzu/istək olan yerdə yol da var) можно сократить до выражения «will» = «way» (желание = способу), а пословицу «Where there is smoke, there is fire» (Harada tüstü varsa, orada od (da) var) можно сократить до выражения «smoke» = «fire» (дым = огню).

Еще одной трансформацией исходной уравнивательной формулы (A=B) можно считать пословичные изречения, состоящие из двух и более дескриптивных элементов, связанных между собой повторением темы или же толкования.

Иногда, правда, встречаются пословичные изречения, в которых на первый план выступает не равенство частей, а их согласование друг с другом. Таковы, например, следующие английские пословичные изречения:

Live and let live – (Özün yaşa, qoy başqaları da yaşasın);

Look before you leap – (Əvvəl bax, sonra tullan ≅ Əvvəl ölç, sonra biç; Əvvəl arxdan tullan, sonra “hop!” de).

First fix your arrow then draw your bow – (Əvvəl oxu tuşla, sonra uayı çək ≅ Yüz ölç, bir biç) и т.д.

Структурный анализ оппозитивных пословичных изречений обнаруживает в них различные формы противопоставлений, из коих простая форма – отрицание. Эта форма, т.е. отрицание, отвергает определяющее равенство. Например: «Two wrongs don't make a right» (İki səhvdən/yanlışdan bir doğru/düz çıxmaz). Основная формула подобных изречений – $A \neq B$. В приведенной пословице противопоставляется не только «ошибка» (wrong) ≅ «истине» (right), но и «два» (two) ≅ «одному» (one).

Следует согласиться с Аланом Дандисом, который считает, что «пословицы, основанные на формулах $A < B$ и $A > B$ (включая сюда и все известные изречения типа «лучше одно, чем другое»), являются контрастными, а не определяющими»

Анализ структуры оппозитивных пословиц обнаружил в них три типа противопоставлений:

1) антитетическое, 2) привативное и 3) каузальное. И каждый из этих типов противопоставлений может быть образован либо из утверждения, либо из отрицания.

Примером антитетического противопоставления, образованного из утверждения, могут быть такие пословичные изречения, как «You can't eat your cake and have it» (Qoğalı [eyni zamanda] həm yemək, həm də saxlamaq olmaz). «Если вы пирог держите, значит вы его не съели, а если же вы его съедите, тогда у вас пирога не будет». Таким образом, элементы «to have cake» и «to eat cake» («иметь пирог» и «съесть пирог») взаимно исключают друг друга.

Как видно из вышеприведенного примера, оппозиция бывает и без выраженного отрицания. Однако оппозиция чаще бывает основана на прямом отрицании одного из членов пословичного изречения, и характерно, что таким членом не всегда бывает глагол, как в случае $A \equiv B$.

Есть и другие примеры пословиц с антитетическими противопоставлениями: «He that fears every bush must never go a-birding» (Hər koldan qorxan quş ovuna getməz). В этой пословице «страх» (fear) исключает «охоту на птиц» (a-birding), в пословице «He that is afraid of wounds must not come near a battle» (Yaralanmaqdan qorxan döyüşə yaxın düşməməlidir) «страх» и «бой» (battle) находятся в оппозиции.

В английском языке существуют также пословицы, содержащие привативное противопоставление. В паремиологической литературе пословичными изречениями, содержащими привативное противопоставление, считаются такие изречения, в которых отрицается логическая часть или определение объекта. Например:

Many wish but few will – (İstəyən çoxdur, əməl eliyən az);

Many a good cow hatch a bad calf – (Çox yaxşı inəyin pis buzovı (danası) olur)

Как отмечено выше, третий тип противопоставлений в пословичных изречениях включает каузальные противопоставления.

Естественно было бы ожидать, что в оппозитивных каузальных пословицах следствие будет только параллельно причине по формуле: А порождает и производит В. Например:

As you sow, you shall reap

(Nə əkərsən, onu (da) biçərsən)

Однако в большинстве пословиц с каузальными противопоставлениями следствие либо отрицается вовсе, либо считается невозможным. Примеры:

You can take a horse to the water but you can not make him drink – (Atı suya apara bilərsən, amma su içməyə məcbur eliyə bilməzsən);

You can not flay the same ox twice – (Bir öküzü iki dəfə soymaq olmaz); You can not get blood from (or out of) stone (Daşdan qan almaq olmaz).

Другая структурная формула каузального противопоставления, встречающаяся в английских и азербайджанских пословицах, иллюстрирует необоснованное помещение следствия перед причиной. Внешне это выражается в нарушении временной последовательности пословичных элементов *A* и *B*.

Сопоставительный анализ структуры английских и азербайджанских пословичных изречений показывает, что наиболее распространенными способами построения оппозиций в пословицах является использование одного или большего числа традиционных семантических пар, к которым в английском, а также в азербайджанском языках относятся:

один – два	легко – трудно
мало – много	всегда – никогда
молодой – старый	хорошо – плохо
старый – новый	до – после
малый – большой	сегодня – завтра
слабый – сильный	жизнь – смерть
худший – лучший	раньше – позже
близко – далеко	черный – белый

Третья глава посвящена исследованию **семантических особенностей английских и азербайджанских пословиц и перевода английских пословиц на азербайджанский язык.**

В диссертации указывается, что любое пословичное изречение непременно относится к какой-нибудь формообразующей группе. И это понятно: ведь каждая пословица и поговорка передает (моделирует) какие-то отношения между упоминаемыми (подразумеваемыми) в ней вещами или же называет – прямо или косвенно – какие-то свойства упоминаемых (подразумеваемых) в ней вещей. При этом в каждом конкретном употреблении она может передавать только один вид отношений и, следовательно, относиться лишь к одной формообразующей группе.

Совсем по-иному обстоит дело с предметными тематическими парами. Их в изречении может быть и одна, и две, и три, и даже (правда, сравнительно редко) пять-шесть, а иной раз – не быть ни

одной. Это значит, что отдельные пословицы могут относиться к одной, двум и даже к пяти или шести различным предметным группам, а иногда не входить ни в одну из них.

Пословичный тип можно определить как пересечение некоторого набора пословичных тематических элементов с какой-то одной формообразующей подгруппой (т.е. строго установленным видом логической связи между этими элементами). При этом существенно, что он не зависит от логической трансформации внутри данной подгруппы. Так, пословицы «Яйца курицу не учат» и «Яйца курицу учат», несмотря на всю их логическую противоположность, относятся к одному и тому же пословичному типу, так как в них пересекаются одни и те же тематические элементы (курица и яйца) с одной и той же формообразующей подгруппой, а изречения «Будет свинка, будет и щетинка» и «Какова свинка, такова и щетинка», несмотря на всю их образную близость, относятся к разным пословичным типам, так как в них одинаковые тематические элементы пересекаются с разными формообразующими подгруппами.

С той же точки зрения получает рациональное объяснение феномен семантической неопределенности пословицы, наиболее полно описанный эстонским ученым А.Крикманом. В самом деле, если пословица являет собой не только знак, но и модель какой-то ситуации, т.е. модель отношений между вещами, а сами эти вещи представлены в ней каким-то, подчас довольно сложным, набором тематических элементов, то она (эта пословица), как и любая модель, может быть использована в разных условиях с разной целью. При этом в разных случаях в зависимости от нужных логических акцентов основными могут оказываться разные тематические элементы и соответственно проявляться разные виды связи между элементами. И это – помимо того, что каждая инвариантная пара и каждый вид связи сами по себе «покрывают» огромное число конкретных случаев, относящихся к данному инварианту. Так, Большое и Малое могут означать гору и мышь, море и каплю, слона и Моську, т.е. относиться к большому числу разных и не похожих друг на друга вещей, лишь бы они были большими и малыми. А отношением причинной зависимости могут быть связаны огонь и дым, корень и побеги, ветер и шелест листьев и многое-многое другое.

Между прочим, сама многоаспектная неопределенность пословиц, вопреки мнению А.Крикмана, лишний раз подтверждает их инвариантно-вариантную структуру (на всех уровнях и во всех аспек-

тах). Сколько бы конкретных актуализаций ни получала какая-либо пословица, все они содержат нечто общее и неизменное, непереносимое для данной пословицы. Это общее и неизменное и составляет ее инвариантную суть, а все частное и переменное – ее вариативную сторону (конкретную форму). И это справедливо для всех аспектов пословицы, начиная от самого значимого – логико-семиотического и кончая языковым. Пословицы, как и другие фольклорные тексты, только потому и могут варьировать, что они устойчивы (т.е. в основе своей инвариантны), а устойчивы – потому что могут варьировать.

В этой части диссертации подробно говорится о сходстве и различиях английских и азербайджанских пословиц.

Краткая характеристика многоаспектной природы пословиц была бы неполной без иллюстрации ее поведения в динамике речи. Ведь именно употребление является тем оселком, на котором проверяется языковой статус пословицы со всеми присущими ей свойствами.

В своей узуальной (традиционной) форме или в одном из ее вариантов пословица реализует в контексте присущие ей языковые аспекты значения. В таких контекстах устанавливается референционная отнесенность пословиц. Как правило, в тексте есть какое-то сочетание слов, которое по смыслу целиком соответствует значению пословицы, и таким образом, обобщающий характер последней получает конкретное подтверждение, конкретную реализацию. Но будучи раздельно оформленными единицами, пословицы легко преобразуются: в них происходят самые разнообразные изменения формы и структуры. При окказиональном использовании пословица реализует свое нетрадиционное значение и приобретает стилистическое созначение, т.е. ее выразительное воздействие усиливается. У английских пословиц тенденция к трансформированному, нетрадиционному употреблению значительно сильнее, чем, например, у русских. Это вызвано как внутриязыковыми, так и внешними причинами. Первые связаны с большим аналитизмом английской грамматики. Бедность окончаний, минимальная роль согласования, относительная формальная независимость целых словосочетаний позволяют легко менять строение пословицы и «вживлять» ее в строй того предложения, сверхфразового единства или абзаца, в котором она функционирует. Экстралингвистические предпосылки окказионального преобразования пословиц становятся очевидными на фоне оценочного контекста, т.е. «комментария со стороны автора или действующих

лиц произведения по поводу употребляемой поговорки». Оценочный контекст показал изменение языкового вкуса носителей языка на протяжении XIX-XX вв. В современных произведениях поговорками пестрит речь отрицательных героев, людей ограниченных, консервативных, нетворческих. Это они чаще других предпочитают избитые клише, вызубренные истины, которые бездумно накладываются на бесконечно варьирующую действительность.

Изменение языкового вкуса носителей языка находит отражение в пестром многообразии окказионального использования английских поговорок, которое можно обобщить и перечислить в виде типовых употреблений. Среди них отметим замену компонентов (синонимическую, антонимическую, паронимическую и др.), вклинивание, номинализацию, т.е. употребление поговорок в качестве члена переменного предложения, умолчание, контаминацию, двойную актуализацию, т.е. обыгрывание прямых и переносных значений, аллюзию и др. Такое сопоставление показывает диахроническую изменчивость поговорок.

Результаты структурно-семантического анализа позволяют выделить следующие группы поговорок и поговорок в английском языке с точки зрения их перевода на азербайджанский язык.

1. Поговорки, имеющие в азербайджанском языке адекватные поговорочные изречения, которые совпадают со своими английскими параллелями и по смыслу, и по образности, и по составу основных компонентов (по синтаксической структуре такие параллели, да и другие поговорочные изречения аналогичного значения не всегда совпадают, что объясняется, видимо, различиями в грамматических строях английского и азербайджанского языков).

A new broom sweeps clean All that glistens is not gold

≅ Тязя сщцрзя тямиз сщцряр ≅ Щяр парылдаян гызыл дейил/олмаз

A fool threw a stone in a well which a hundred wise men couldn't pull out ≅ Дяли гуйуйа бир даш атды, йцз аьыллы чыхара билмяди

Такие параллели английских поговорок можно называть эквивалентами.

2. Аналогичные поговорки или так называемые неполные параллели, которые адекватны по смыслу, но отличаются от соответствующих азербайджанских поговорочных изречений полностью или частично по своему образу и лексическому составу:

Among the blind the one-eyed man is king $\cong$ Газан олмайан йердя эцвяъ дя газандыр или Гойун олмайан йердя кечийя Кярмяддин аьа дейярляр.

He that would eat the fruit must climb the tree $\cong$ Кюнлц йемиш истяйян доланар таь башына.

Следует отметить, что некоторые из таких английских пословичных изречений имеют в азербайджанском языке не один, а несколько аналогов, например:

Never trouble till trouble troubles you $\cong$ Хята сяня тохунмайынъа, сян хятайа тохунма; Сяня тохунмайан бяладан эен эяз; Йатан ити ой-атма; Иланын гуйруьуну басма. Мәни vurmayan ilan yüz uşaşın.

3. Третью группу английских пословичных изречений составляют такие пословицы и поговорки, которые не имеют никаких параллелей – ни эквивалентов, ни аналогов в азербайджанском языке.

В свою очередь, в диссертации тематические пары второго конструктивного типа подразделяются на подтипы: а) пары, члены которых существуют сами по себе, но допускают существование промежуточных форм, т.е. различаются по степени своих качеств (например, «güclü – zəif», «usa-alçaq» и т.д.); б) пары, между членами которых нет и не может быть промежуточных форм (например, «dost-düşmən», «doğma-yaq» и т.д.); в) пары, члены которых представляют вещь и ее отсутствие (например, «danışmaq-susmaq», «elm-nadanlıq» и т.д.).

Кроме того, имеются и тематические пары четвертого конструктивного типа, представляющие собой разного рода пересечения элементарных тематических пар, т.е. пар всех предыдущих типов. Таковы, к примеру, «keyfiyyət-kəmiyyət» и «gözəllik-məhəbbət», возникшие из пересечения пар «yaşlı-pis» и «çox-az», а также «gözəllik-eybəcərlik».

I. Инвариантные пары противопоставленных сущностей, представляющих разные стороны одной и той же вещи.

1. Содержание – форма. О содержании и форме вещей, об их внутренней и внешней сторонах, о сущности и явлении, о сути вещей и их видимости, о самой вещи как таковой и ее облачении (одежде, наряде, упаковке).

2. Целое – часть. О всей вещи в целом и об отдельном ее элементе, о разных частях, составляющих одно целое, а также о полном на-

боре каких-либо вещей (комплекте) и отдельно взятой вещи из такого набора.

3. Начало – конец. О начале и конце вещей, в том числе о начале и конце жизни (рождении и смерти), начале и конце дня (утре и вечеру), начале и конце года (весне и зиме или осени), начале и конце какого-либо дела и т.д.

4. Начало – продолжение. О начале и продолжении каких-либо дел, в том числе о действиях и их естественном и неестественном продолжении или последствиях, а также о предыдущем и последующем вообще.

5. Вещь – признак (вещи). О вещи и каком-либо ее отличительном или характерном признаке, в том числе цвете, форме, особом свойстве, действии и т.д., а также о вещи и первом ее проявлении или предвестнике.

6. Верх – низ. О верхней и нижней сторонах вещей, в том числе о небе и о земле, о вершине и подножии (горы), о крыше и фундаменте (здания), о голове и ногах (человека), вершине и корнях (дерева) и т.д.

II. Инвариантные пары противопоставленных сущностей, представляющих физически разные объекты.

Пары, члены которых существуют сами по себе, однако допускают существование промежуточных форм (т.е. различаются по степени качеств).

1. Большое – малое. О больших и малых вещах, о значительном и незначительном вообще, в том числе о значительных и незначительных событиях и поступках, а также о значительных (выдающихся) и незначительных людях.

2. Длинное – короткое. О длинных и коротких вещах, в том числе о предметах обихода, одежде и т.д., а также о пространных и сжатых речах.

3. Высокое – низкое. О высоких и низких вещах, в том числе о предметах, имеющих большую и малую высоту, о возвышенном и низменном, а также о знатных и незнатных людях.

4. Сильное – слабое. О сильных и слабых вещах, т.е. о вещах, обладающих значительной и незначительной силой, в том числе о влиятельных и невлиятельных людях.

5. Крепкое – некрепкое. О крепких и некрепких вещах, в том числе о вещах прочных и непрочных, твердых и мягких, а также о толстом и тонком (месте).

6. Новое – старое. О новых и старых вещах, в том числе о новых и старых предметах, о недавних и давних событиях, о нововведениях и старинных обычаях.

Таких предметных групп 38. Об этих группах, различающиеся по степени качеств говорится в диссертации подробно.

II б. *Пары, между членами которых не имеется промежуточных форм.*

1. *Два – один.* О двух и одной вещах, в том числе о паре вещей и одной вещи из этой пары, о двух претендентах на одно место, а также о двух вещах (в значении «много») в сопоставлении с одной единственной вещью.

2. *Свое – чужое.* О своих и чужих вещах, в том числе о своем и чужом добре (имуществе), своих и чужих мыслях, достоинствах, недостатках, словах и т.д.

3. *Родные – неродные.* О родных и неродных (людях), т.е. о родственниках и неродственниках, о членах своей семьи, рода, в том числе о братьях, сестрах, дядях, тетях и остальных родичах, с одной стороны, и соседях, знакомых и просто посторонних, чужих людях – с другой.

4. *Подобное – неподобное.* О подобных и неподобных вещах, т.е. о вещах одинаковой и неодинаковой природы или судьбы, одинаковых и неодинаковых свойств, в том числе о людях одной профессии, животных одной (не одной) породы, минералах одного (не одного) вида, товарищах по несчастью.

5. *Привычное – непривычное.* О привычном и непривычном, т.е. о вещах, с которыми сталкиваются повседневно, о вещах необычных, редких, с которыми встречаются мало и не подолгу.

6. *Доступное – недоступное.* О доступных и недоступных вещах, т.е. о вещах, имеющих или легко достижимых и таких, которых нет и нельзя или же очень трудно достать (получить).

7. *Здоровый – больной.* О здоровых и больных индивидуумах (людях, животных, растениях), в том числе о невредимых и раненых или калеках, а также о здоровье и болезни вообще.

Таких пар в исследовании 54.

Группа «Два - Один» частично перекликается (точнее, пересекается) с группой «Много - Мало» из предыдущего подраздела (IIа). Однако две эти группы различаются типологически и потому должны быть даны раздельно.

По существу, изречения о слове и деле относятся к предыдущей группе («Материальное - Идеальное»). Однако практически эти изречения осмысляются носителями паремий как самостоятельное. По всей вероятности, это объясняется тем, что в них сформулированы жизненно важные правила обращения со словом, отсутствующие в других изречениях группы «Материальное - Идеальное».

II в. Пары, члены которых представляют вещь и ее отсутствие (по крайней мере формально).

1. Слово – молчание. О слове и молчании, о сказанном и несказанном, а также о говорящих и молчащих, спрашивающих и неспрашивающих, болтунах и молчунах и о многословии и молчаливости вообще.

2. Единство – разобщенность. О единстве и разобщенности, т.е. о вещах, действующих совместно (сообща) и врозь (поодиночке), в том числе о дружных и недружных (людях), о согласии и разладе, о едином коллективе и отколовшихся от него отдельных членах.

3. Цельность – двойственность. О цельности и двойственности вещей, т.е. об их внутренней однородности и противоречивости, проявляемых как в наличии подходящих и неподходящих друг другу свойств, так и в действиях, находящихся в согласии друг с другом и взаимоисключающих.

4. Знание – невежество. О знании и невежестве, в том числе о знающих и незнающих, ученых и неучах, грамотных и неграмотных, а также о воспитанных (вежливых) и невоспитанных людях (невежах).

III. Инвариантные пары противопоставленных сущностей, представляющих физически разные вещи, которые, однако, не могут существовать друг без друга.

1. Акция – реакция. Об акции и реакции, т.е. о действиях и ответных действиях, в том числе о вопросах и ответах, о севе и урожае, о заслуге и награде, а также о вине и наказании.

2. Порождающее – порождаемое. О порождающем и порождаемом, в том числе о родителях и детях, о предках и потомках, а также о семенах и корнях или семенах и растениях, с одной стороны, и побегах или плодах – с другой.

3. Производитель – производимое. О производителе и производимом, в том числе о производителе каких-либо благ и самих этих благах, а также о пользовании ими.

4. Причина – следствие. О причине и следствии, т.е. о вещах, влекущих (или невлекущих) за собой другие, зависимые от первых, вещи.

Фактически тематическая группа «Причина - Следствие» представляет собой один определенный тип взаимосвязи вещей, а именно «Взаимозависимость - Независимость» состоит из материала разных предметных групп («Основное - Сопутствующее», «Порождающее - Порождаемое», «Окружающее - Окружаемое» и ряда других), однако в языке и фольклоре разных народов осмысливается как самостоятельная предметная группа, поскольку в изречениях прямо говорится о причинах и следствиях (например, как говорится в афоризме кикуйу: «Нет ничего такого, что не было бы причиной существования другого»).

IV. Инвариантные пары противопоставленных сущностей, представляющих наиболее частые пересечения элементарных тематических пар. В диссертации они рассматриваются в качестве самостоятельных.

Некоторые элементарные пары значительно чаще встречаются в пересечениях, чем в «чистом виде». Так, пересечение пар «Видеть – Не видеть» и «Слышать – Не слышать» дало пару «Видеть - Слышать».

Члены всех инвариантных тематических пар (в реальных изречениях они обычно представлены парами более низких рангов вроде «Сладкое - Горькое» или «Чистое - Грязное», а также парами каких-либо конкретных вещей-образов вроде уже знакомых нам Горы или Мыши или Огня и Дыма) вступают в различные отношения друг с другом. Так, например, «Порождающее - Порождаемое» могут находиться в отношении взаимной бытийной зависимости: «Если есть Порождающее, то есть (будет) и Порождаемое» («Есть куры – будут и яйца»), в отношении качественного соответствия: «Каково Порождающее, таково и Порождаемое» («У рябого отца и сын рябой»), в отношении качественного превосходства: «Порождающее лучше или хуже Порождаемого» («Осел породил осленка, который оказался хуже своего отца») и т.д.

Пословичные системы разных языков принципиально не совпадают. Несмотря на некоторый общий фонд (взаимные кальки, заимствования из классических языков, библейских текстов, «общевропейского» пословичного пула), русские и английские пословицы складывались в различных исторических условиях, отражая общест-

венно-экономический уклад и условия развития, не совпадающие у двух народов. Расхождения касаются и используемых образов, и самих сентенций, и тематики текстов, в которых применимы пословицы. Различается также и характер употребления пословиц, распространенность в различных слоях общества, «престижность» знатоков пословиц и т.д. Поэтому у многих пословиц нет не только полных, но и частичных соответствий или синонимов. В этих случаях, а также при малочисленности близких соответствий мы приводим отдаленные схождения, которые можно применить если не в сходных значениях и импликациях, то в сходных областях коммуникации.

В заключении представлены основные выводы и обобщения, вытекающие из содержания диссертации:

1. У народов, не состоящих в родстве и не имевших широко-масштабного общения друг с другом на протяжении своей многовековой истории, каковыми являются англичане и азербайджанцы, тоже встречаются одинаковые по смыслу пословицы.

2. Главная причина сходства пословиц и поговорок разных народов, в том числе английского и азербайджанского народов, заключается в общности их языковых и фольклорных функций. Они представляют собой специфические языковые знаки и словесные (образные) модели одних и тех же типовых жизненных и логических ситуаций или типовых отношений между вещами. Именно поэтому почти все пословичные изречения в принципе могут иметь (и, как правило, имеют) соответствия в любом иноязычном пословичном фонде.

3. Другая причина смыслового сходства английских и азербайджанских пословиц заключается в общности их источника. Пословицы, как и слова, могут быть заимствованы одним народом у другого.

4. Пословицы и поговорки в английском и азербайджанском языках могут совпадать и различаться по своей предметно-образной структуре.

5. Пословицы и поговорки второй группы переводятся на азербайджанский язык посредством своих азербайджанских аналогов.

Основные положения и результаты исследования нашли свое отражение в следующих публикациях.

1. Особенности семантической структуры английских пословиц и способы их перевода на азербайджанский язык // *Azərbaycan MEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu. «Ekologiya, fəlsəfə, mədəniyyət»*, 33-cü buraxılış, Bakı, 2002, s.103-105.

2. Структурный анализ английских и азербайджанских пословиц // *Azərbaycan MEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu. «Ekologiya, fəlsəfə, mədəniyyət»*, 33-cü buraxılış, Bakı, 2002, s.107-109.

3. Способы перевода английских и азербайджанских пословиц и поговорок // *AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. «Dilçilik məsələləri»*, №1(2), Bakı, 2005, s. 239-243.

4. Грамматический анализ английских и азербайджанских пословиц и поговорок // *Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Gəncə Dövlət Universiteti, «Elmi xəbərlər»*, Bakı, 2007, s. 47-51.

5. Определение английских и азербайджанских пословиц и поговорок // *Телавский Государственный Университет, Сборник научных трудов*, № 2(24), Телави, 2008, с. 281-283.

6. Классификация пословиц и поговорок // *AMEA Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri*, Bakı, 2009, №7, s. 31-44.

7. Оппозитивные и неоппозитивные типы пословичных изречений // *AMEA Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri*, Bakı, 2009, №8, s. 475-481.

8. Пословицы и поговорки: Сравнительно-сопоставительное исследование // *Материалы научной и научно-практической конференции. Министерство Образования Узбекистана, Ташкентский Государственный Педагогический Университет имени Навои. 25-26 марта 2011 года, Ташкент*, с. 240- 242.

9. Пути передачи пословично-поговорочных изречений // *Материалы IV научной конференции «Русскоязычие и би(поли)лингвизм в межкультурной коммуникации XXI века: «Когнитивно-концептуальные аспекты»*, *Пятигорский Государственный Лингвистический Университет*, 21-23 апреля 2011 года.

10. Сопоставление английских и азербайджанских пословиц и поговорок // *«Гилтаным»*. Научные труды Института Языкознания Академии Наук Казахстана, 2011, № 1-2, с.153-158.

Ü.Y.Məmmədova

**İngilis və Azərbaycan atalar sözlərinin
struktur-semantik təhlili**

XÜLASƏ

Müdafiəyə təqdim olunan dissertasiya ingilis və Azərbaycan atalar sözlərinin struktur-semantik təhlilinə həsr edilmişdir.

Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Giriş hissəsində mövzunun aktuallığından, elmi yeniliyindən, tədqiqatın məqsəd və vəzifələrindən, metod, predmet və obyektindən, nəzəri və praktik əhəmiyyətindən danışılır.

Tədqiqatın birinci fəslində mövzu ilə əlaqədar olan nəzəri ədəbiyyatın xülasəsi verilir. Xarici və Azərbaycan tədqiqatçılarının əsərlərinə istinad edilir.

İkinci fəsilə ingilis və Azərbaycan atalar sözlərinin struktur baxımdan təhlili verilir. Təhlildə atalar sözləri bərabərləşdirici, qarşıqoyma (oppozitiv) və qarşıqoyma səbəbi (oppozitiv-kausal) kimi üç növə ayrılmışdır.

Üçüncü fəsil ingilis və Azərbaycan atalar sözlərinin semantik xüsusiyyətlərinin və ingilis atalar sözlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsinin tədqiqinə həsr olunmuşdur. Burada atalar sözləri əsasında sinonimlik məsələləri nəzərdən keçirilmiş, həmçinin mövzu və məzmun baxımından bölgülər aparılmışdır.

Nəticə hissəsində tədqiqat zamanı əldə edilmiş elmi nəticələr yığcam şəkildə təqdim olunmuşdur.

Mammadova U.Y.

The structural-semantic analysis of the English and Azerbaijan proverbs

SUMMARY

The dissertation is dedicated the structural-semantic analysis of English and Azerbaijan proverbs..

The dissertation consists of the introduction, three chapters, the conclusion and the list of the used literature.

The urgency of the theme is proved in introduction, theoretical and practical importance is defined, novelty of research is revealed.

In chapter first the review of the theoretical literature covering the studied theme is given. Citations from works of foreign and Azerbaijan researchers-linguists are resulted.

In the second chapter the structural analysis of English and Azerbaijan proverbs where proverbs share on leveling, oppositive and oppositiv-casual is presented.

The third chapter is taken away for research of semantic features of English and Azerbaijan proverbs. Here questions of proverbial sayings are considered, and also thematic classification of proverbs is resulted.

In the conclusion of the dissertation results of research are generalized.

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

ÜLVİYYƏ YUSİF QIZI MƏMMƏDOVA

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN ATALAR SÖZLƏRİNİN
STRUKTUR-SEMANTİK TƏHLİLİ

5704.01. – Dil nəzəriyyəsi

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2013

Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Lüğətçilik şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **İsmayıl Oruc oğlu Məmmədli**
Filologiya elmləri doktoru, professor

Rəsmi opponetlər: **Bahar Cumay qızı Cəfərova**
Filologiya elmləri doktoru, professor

Fazil Zaməddin oğlu Əhmədov
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat: **BDU-nun Ümumi dilçilik və
İngilis dili kafedraları**

Müdafiə «__» _____ 2014-cü il tarixdə saat __ da, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində filologiya elmləri doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən Dissertasiya Şurasının (D.01.141) iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Bakı, Az-1143, H.Cavid prospekti 31, V mərtəbə, AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat «__» _____ 2013-cü ildə göndərilmişdir.

Диссертация Шурасынын
елми катиби, филология елмляри доктору:
N. F. Seyidəliyev

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Tədqiqat ingilis və Azərbaycan dillərinin atalar sözlərinin strukturuna xas olan əsas xüsusiyyətlərin, eləcə də müasir tərcümə nəzəriyyəsinin başlıca müddəalarının müxtəlif məzmunlu atalar sözlərinin mətnlərinin tərcüməsinə tətbiqinin əsas xüsusiyyətlərinin tutuşdurulması və müqayisəsi aspektində aparılır.

Mövzunun aktuallığı. Adətən xalqın ictimai-tarixi təcrübəsini ümumiləşdirən, canlı danışq dilinə daxil olan yığcam, sabit xalq ifadələrini, deyimləri atalar sözü və frazeoloji birləşmələr adlandırırlar. Atalar sözləri bitmiş fikri ifadə edən hökmlərdir. Onlar müşahidələrdən, həyatda sınaqdan çıxmış və təsdiqini tapmış xüsusiyyətlərdən meydana çıxır.

Atalar sözləri təkcə nitqi bəzəmir, həm də başqa vasitələrlə ifadə edilməsi mümkün olmayan və ya çətinlik törədən bir sıra fikir və mülahizələrin ifadəsinə xidmət edir. Atalar sözlərindən adi sözlərlə ifadə edilməsi çətin olan tipik həyati situasiyaları işarələmək üçün istifadə edilir. Bundan başqa, bir çox xalq məsəlləri dil daşıyıcıları üçün o qədər adidir ki, onlar bəzən atalar sözlərindən bütöv şəkildə deyil, qısaldılmış formada istifadə edirlər, bəzən isə sadəcə bu və ya digər atalar sözüne işarə edirlər.

Bundan əlavə, hər bir dilin lüğət tərkibində kifayət qədər pəremiya mövcuddur ki, bu deyimlərin mənası onları təşkil edən komponentlərlə deyil, bir qayda olaraq, folklor və ya məlum müəllif mətni ilə əlaqədar olur. Bu da öyrənilən əcnəbi dilin atalar sözlərinin tədqiqini zəruri edir, çünki bir dili mənimsəmək üçün onun qrammatikasını öyrənmək, sözləri və müəyyən sayda idiom və frazeologizmləri əzbərləmək kifayət deyil. Bunun üçün həm də müəyyən miqdarda atalar sözü, məsəl, tapmaca, sınaq, inanc və digər mətnlərin, yəni həmin dilin daşıyıcılarına yaxşı məlum olan və bu səbəbdən tez-tez istifadə olunan xalq deyim və ifadələrini bilmək, öyrənmək zəruridir.

Dillərin müqayisəli öyrənilməsi müasir dilçiliyin ən mühüm və aktual istiqamətlərindən biridir. Belə tədqiqatların əhəmiyyəti şübhəsizdir. İngilis və Azərbaycan atalar sözlərinin strukturunun qarşılaşdırılması və müqayisəli öyrənilməsi hər iki dildə eyni faktın ifadəsi zamanı leksik və qrammatik vasitələrin seçiminin ortaqlarını və hər iki dilə xas spesifik xüsusiyyətlərini aşkar etməyə imkan verə bilən, həmçinin tədqiq olunan dillərin atalar sözlərinin strukturunda dildaxili araşdırma zamanı

gizli qalan fakt və qanunauyğunluqları üzə çıxarmağa kömək edə bilən problemlər sırasındadır.

Bu tədqiqatın aparılmasının məramının təsdiqi kimi, V.Humboldtun bir mülahizəsini misal gətirmək istərdik: «Dillər – insanların dünyanı və öz təsəvvürlərini daxil etdikləri heroqliflərdir. Dillərin müxtəlifliyi içərisindən bizim üçün dünyanın zənginliyi və orada dərk etdiklərimizin müxtəlifliyi açılır, insan mövcudluğu bizim üçün daha da genişlənir, çünki dillər aydın və təsirli cizgilərlə bizə dərk etmənin və qavramanın müxtəlif üsullarını təqdim edir».¹

İngilis və Azərbaycan atalar sözlərinin müqayisəli tədqiqi də müəyyən tarixi-fəlsəfi əhəmiyyətə malikdir.

Müxtəlif dillər vahid gerçəkliklə, eyni həqiqətlə əlaqələnir və fikrin müxtəlif ifadə formaları sayılır. Bu səbəbdən gerçəkliyin dərk olunması əsasında fikrin formalaşmasında bu və ya digər şəkildə iştirak edən dil vahidlərinin semantikasi, dildə yalnız hər hansı bir elmi müddə deyil, həm də konkret dildə nəsildən-nəslə keçən və xalqın tarixi boyunca əldə olunan reallığın dərk edilməsinin qeydə alınmış və təsbit edilmiş nəticələridir.

Atalar sözlərinin əsasında duran obrazların müqayisəli tədqiqi, həmçinin linqvistik və etnik amillərin qarşılıqlı əlaqəsini öyrənən etnolinqvistika və etnopsixologiya kimi elmlər üçün də praktiki əhəmiyyətə malikdir.

Bu tədqiqat «dillərin ruhu»nun dərk edilməsi və mədəniyyətin tipologiyası mövqeyindən məqsədəuyğundur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi ingilis və Azərbaycan atalar sözlərinin struktur-semantik təhlilini verməkdən ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün dissertant aşağıdakı vəzifələri qarşıya qoymuşdur.

- araşdırılan mövzu ilə bağlı müvafiq nəzəri ədəbiyyatın icmalını aparmaqla, tədqiqatın nəzəri əsaslarını müəyyənləşdirmək;
- İngilis və Azərbaycan atalar sözlərinin struktur təhlilini aparmaq;
- atalar sözlərinin mövcud tiplərini müəyyənləşdirmək;
- atalar sözlərinin semantik xüsusiyyətlərini aşkar etmək;
- ingilis atalar sözlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsinin müxtəlif üsullarını təhlil etmək;
- atalar sözlərinin tematik qruplarını müəyyən etmək;

---

¹ Гумбольдт В. Язык и философия культуры. М., 1985, с. 349.

- İngilis və Azərbaycan atalar sözlərinin oxşar və fərqli cəhətlərini aşkarlamaq.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi məsələnin qoyuluşu ilə yanaşı, həm də tədqiqata cəlb olunan materialın zənginliyində və araşdırma nəticəsində əldə olunan qənaət və nəticələrin elmiliyindən ibarətdir.

Tədqiqatın obyekt və predmeti. Tədqiqatın obyektı ingilis və Azərbaycan atalar sözləridir. Araşdırmanın predmeti isə ingilis və Azərbaycan atalar sözlərinin struktur-semantik təhlilini aparmaqdır.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, ingilis və Azərbaycan atalar sözləri qarşılaşdırılarkən onların struktur-semantik xüsusiyyətləri aşkar edilir.

Dillərin struktur xüsusiyyətlərinin aşkarlanması və bu xüsusiyyətlər əsasında onların təsnifatı dillərin öyrənilməsinin tipoloji istiqamətinin əsas məzmununu təşkil etdiyindən, məhz bu istiqamətin ümumən dil strukturlarının və ayrı-ayrı dil faktlarının qarşılaşdırılmasına ehtiyac vardır.

Bundan əlavə, dillərin qarşılaşdırılması prosesində həmin dillərin ümumi və ortaq cəhətləri müəyyən edilir ki, bu da dil nəzəriyyəsində aparıcı yer tutan bir sıra linqvistik universaliləri aşkarlamağa imkan verir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. İngilis və Azərbaycan atalar sözlərinin müqayisəli tədqiqi prosesində onların struktur-semantik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi tərcümə nəzəriyyəsi və praktikası, həmçinin xarici dillərin tədrisinin metodikası, xüsusilə də ingilis dilinin tədrisi metodikasında tətbiq oluna bilər.

Tədqiqatın materialları. Tədqiqat araşdırılan mövzunun işlənilmə səviyyəsini həm ümumdil planında, həm də ingilis və Azərbaycan dilləri çərçivəsində səciyyələndirən mövcud elmi amillər, mənbələr əsasında aparılmışdır. A.Dandisin, A.Teylorun, V.Dalyın, B.Putilovun, H.Bayramovun, Z.Əlizadənin, G.Yusifovun, T.Abbasquliyevin əsərləri tədqiqatın nəzəri əsasını təşkil etmişdir.

Dissertasiyada faktiki dil materialı kimi X.Əhmədova, İ.Rəhimov, A.Abbasov, Ə.Hüseynzadə, A.Niqulyevin və b. toplayıb nəşr etdirdikləri atalar sözləri kitablarından və lüğətlərdən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqatda dilçilikdə başlıca metodlardan sayılan müqayisəli tədqiqat metodu tətbiq edilmişdir. Bu isə qarşılaşdırılan və müqayisəyə cəlb olunan dillərin ən ümumi cəhətlərini aşkarlamağa imkan yaradır. Bu zaman müqayisə olunan dillərin bir-birinə münasibətdə özünəməxsus cəhətləri daha qabarıq şəkildə nəzərə çarpır,

onların - dil əlaqələri və dillər üçün universal sayılan xüsusiyyətlərlə izah olunan ümumi cəhətləri müəyyən edilir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar.

Atalar sözləri barədə söylənən funksional təriflər qeyri-qənaətbəxşdir. Çünki belə funksional təriflərin əksəriyyəti bu janrın vəziyyəti, situasiyanı ümumiləşdirmək və ya müəyyən tövsiyələr vermək kimi xüsusiyyətlər kəsb etdiyini göstərir ki, bu cəhətlər folklorun başqa epik janrlarında da ola bilər.

Dildaxili araşdırma zamanı tədqiq olunan dillərin atalar sözlərinin strukturunda gizli qalan fakt və qanunauyğunluqlar üzə çıxarıla bilər.

İngilis və Azərbaycan atalar sözlərinin strukturunun qarşılaşdırılması və müqayisəli öyrənilməsi hər iki dildəki eyni faktın ifadəsi zamanı leksik və qrammatik vasitələrin seçiminin həm ortaq cəhətlərini və həm də hər iki dili səciyyələndirən xüsusiyyətləri aşkar edir.

İngilis və Azərbaycan atalar sözlərinin bir çoxunun mənacə uyğunluğu hər iki dilin atalar sözləri fonunda qismən eyni mənbəyə söykənən beynəlxalq yayılma səciyyəli ifadələrin mövcudluğu ilə izah oluna bilər.

İşin aprobeiasyası. Dissertasiya AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Lüğətçilik şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın əsas müddəaları haqqında müxtəlif beynəlxalq və respublika elmi konfranslarında məruzələr söylənilmiş, bütövlükdə 10 elmi məqalə dərc edilmişdir.

İşin quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

İşin girişində mövzunun aktuallığı, məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilir, tədqiqatın elmi yeniliyindən, metod və mənbələrindən, nəzəri və praktiki əhəmiyyətindən danışılır, işin aprobeiasyası və quruluşu barədə məlumat verilir, mövzunun tədqiqi vəziyyətinə nəzər yetirilir.

Dissertasiyanın «**İngilis və Azərbaycan atalar sözlərinin tədqiqinin nəzəri əsasları**» adlı birinci fəslində atalar sözlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı məsələlər araşdırılır. Atalar sözləri üçün yığcam və işimizə yarayacaq, münasib tərif tapmaq demək olar ki, mümkün deyil. Bununla yanaşı, atalar sözü janrının müəyyən edilməsi, ona ən təxmini tərifin dəqiqləşdirilməsi, bütün növ paremioloji tədqiqatlar – istər bu və ya digər atalar sözünün tarixi araşdırılması, istərsə də hər hansı bir xalqın zəngin

atalar sözləri fondunda səciyyəvi milli xüsusiyyətlərin axtarışı üçün faydalı olardı.

Alan Dandisin fikrincə, atalar sözü ən yaxşı struktur terminləri ilə işarələyə bilər.¹

Sırf funksional təriflər əsassızdır, çünki digər folklor janrları da atalar sözü ilə eyni funksiyaya malik ola bilər. Məsələn, atalar sözlərinin funksional təriflərinin əksəriyyəti onun «vəziyyəti, situasiyanı ümumiləşdirmək» və ya «müəyyən hərəkətləri tövsiyə etmək» kimi xüsusiyyətlərə işarə edir. Amma bunlar folklorun digər epik janrlarına da xas ola bilər.

Əlbəttə, funksional tədqiqatların əhəmiyyətini inkar etmək də olmaz. Atalar sözlərinin daxili diferensial əlamətlərinin öyrənilməsi çox vacibdir. Əsas məsələ heç də ondan ibarət deyildir ki, atalar sözü nəyi ifadə edir. Bu suala cavab vermədən bəhs olunan dildə bu və ya digər atalar sözünün ekvivalentini tapmaq çətin olardı. Buradan da atalar sözlərin struktur təhlilinin aparılması zəruriliyi irəli gəlir.

Atalar sözlərinin strukturu məsələsi bugünədək dəfələrlə müzakirə obyektinə çevrilmişdir. Belə ki, hələ 1947-ci ildə M.M.Kimmerli, atalar sözləri də daxil olmaqla, xalq məsələlərinin təsnifatını aparmağa cəhd etmişdir². Amma onun təqdim etdiyi sistem tam linqvistik və əsasən, sintaktik formullarla əlaqədar idi. Bununla yanaşı, M.Kimmerlinin fərqləndirdiyi on yeddi kateqoriyadan heç də hamısı atalar sözünə şamil edilmirdi, xəbər-isim, xəbər-sifət və s. kimi qrammatik əlamətlərin tədqiqatçı tərəfindən istifadə edilməsi onun təhlilində atalar sözlərinin strukturuna dərinədən deyil, daha çox səthi toxunulduğuna dəlalət edir. Atalar sözlərinin qrammatik təhlilinin aparılması mümkündür, amma bu təhlil atalar sözlərinin strukturunu əsaslı şəkildə izah etməyə çətin ki, yardımçı olsun. Əlbəttə, məsələ atalar sözünün dil və xüsusilə sintaktik struktura malik olub-olmamasında deyil. Atalar sözləri sözlərdən ibarətdir, təbii ki, onlar dil struktura malik olmalıdır. Məsələ ondadır ki, atalar sözünün əsasında dil strukturu ilə yanaşı, xüsusi olaraq fərqləndirilən hansısa «folklor strukturu» dururmu? Lakin belə dil faktlarının əsasında duran folklor strukturunun fərqlənilməsi birbaşa onunla əlaqədardır ki, məhz nəyi təhlil etmək lazımdır – atalar sözlərindəki surətləri, atalar sözlərindəki məlumatı (informasiyanı) və ya

---

¹ Georges Robert and Dandes Alan. Towards a structural definition of riddle // «Journal of American folklore», 1963, p.14.

² Kimmerly Marjorie M. A method of collection and classifying folk sayings // «Western Folklore», 6, 1947, p.351

atalar sözlərinin arxitektur formuluunu? Atalar sözlərinin bu üç aspekti M.Kuusi tərəfindən fərqləndirilmişdir¹.

Dilçilər artıq uzun zamandan bəridir ki, sözün nominativ və məcazi mənalarını fərqləndirmişlər. Məsələn, «burun» sözü «Onun burnu balacadır» və «Qayığın burnu qayaya toxundu» cümlələrində eyni xarici formaya malikdir, amma onların daxili məzmunu və mənası fərqlidir. Birinci halda söhbət sözün əsil mənasından – adi burundan gedir, ikinci halda isə – qayığın qabaq hissəsindən, yəni sözün məcazi mənasından gedir. Eyni hadisəni atalar sözlərində də müşahidə etmək mümkündür. Məsələn, «*Almaz palçıqda da parıldayır*» cümləsində söhbət sanki palçıqda düşmüş qiymətli daşdan – almazdan gedir, əslində isə ən çətin (ağır) şəraitdə də (palçıqda) öz ləyaqətini, qədir-qiymətini qoruyub saxlayan hər hansı müsbət obyektə (predmet və insan) danışılır. Analoji müşahidəni ingilis atalar sözündə «*Birds of a feather flock together*» («*Eyni lələkli quşlar bir yerə toplaşirlar*») də aparmaq mümkündür. Bu atalar sözü başqa tipik situasiyaya – (özünüklər bir-birini cəlb edir) – işarə edir. Söylədiklərimizi «*Taylı tayın tapmasa, günü «ah-vayla» keçər*» və rusca «*Рыбак рыбака видит издалека*» kimi atalar sözünə də aid etmək olar. Gördüyümüz kimi, bu üç oxşar atalar sözü məcazi mənaya malikdir. «*Don't throw out dirty water before you get in fresh*» («*Təmiz su gətirməyincə çirkli suyu atma*») kimi ingilis atalar sözü tam başqa tipik situasiyanın işarəsidir və «*Ay çirkin, sən burada dur, mən gedib gözəl axtarım*» Azərbaycan atalar sözünə uyğun gəlir. Bu Azərbaycan və ingilis atalar sözlərinin işarələdiyi tipik situasiyanın məzmunu ondan ibarətdir ki, «yaxşı olmayanda pisdən də istifadə etmək olur».

Həmin nümunələr əsasında söyləmək olar ki, bütün əşyavi-obrazlı fərqlərinə baxmayaraq, Azərbaycan atalar sözləri ingilis atalar sözlərinə mənaca uyğun gələ bilər. Deməli, obrazlar fərqi heç də həmişə mənaca oxşar ingilis və Azərbaycan atalar sözlərində müvafiq fərqlərin olacağına dəlalət etmir. Belə olan surətdə, bütün çoxsaylı fərqlərə baxmayaraq ingilis və Azərbaycan atalar sözlərinin oxşarlığını nə ilə izah etmək olar? Bu sualı cavablandırmaq tədqiqatımızın məqsədini təşkil edir.

İngilis və Azərbaycan atalar sözlərinin qarşılaşdırılmalı-müqayisəli tədqiqi göstərir ki, hər iki dilin atalar sözlərinin mənaca uyğunluğu qismən ingilis və Azərbaycan atalar sözü fondunda eyni mənbəyə söykənən beynəlxalq yayılma səciyyəli ifadələrin mövcudluğu ilə izah

---

¹ Kuusi Matti. Ein Vorschlag für die Terminologie der paremiologischen Structureanalyse // «Proverbium», № -, 1966, p.97

olunur. Yeri gəlmişkən, əksər xalqlara məxsus atalar sözləri bu qəbildəndir.

If the mountain won't come to Mahomet, (then) Mahomet must go to the mountain. Dağ Məhəmmədin yanına gəlməsə, Məhəmməd dağın yanına gedər. Если гора не пойдёт к Магомеду, (тогда) Магомед пойдёт к горе.

Вя йа:

There is no rose without a thorn. Gül tikansız olmaz. Hem розы без шипов Вя с.

Amma belə atalar sözləri çox deyil. Bəs onda məsələ nədədir? Atalar sözlərinin uyğunluğunun əsas səbəbi nədədir? Nə üçün dünyanın müxtəlif xalqlarının atalar sözləri bir-birinə uyğun gəlir? Paremioloqlar bu sualları müxtəlif şəkildə cavablandırırlar. Onların bir qismi bu uyğunluğu xalqların etnik və dil qohumluğu ilə əlaqələndirir, digərləri təsərrüfat və mədəni əlaqələrlə şərtlənən alınmalar kimi izah edirlər. Üçüncülərsə onu ictimai inkişafın eyni mərhələsində təcrübə uyğunluğu və «ideologiya eyniyyəti» kimi təqdim edirlər.

Q.L.Permyakov haqlı olaraq göstərmişdir ki, fərqli dil ailəsinə mənsub olan xalqlara nisbətən, mənşəcə yaxın, qohum olan xalqlarda eyniyyət təşkil edən atalar sözü çoxdur və çoxəsrlik əlaqələrlə bağlanan qonşu olmayan xalqlarda isə (məsələn, ingilis və azərbaycanlılar kimi) birbaşa ünsiyyətdə olmayan xalqlara nisbətən tamamilə üst-üstə düşən ifadələr daha çoxdur¹.

Burası da var ki, müxtəlif dillərin atalar sözü sistemləri, prinsip etibarilə, bir-birinə uyğun gəlmir. Müəyyən ümumi fondun (ortaq kalkalar, klassik dillərdən, Bibliya mətnlərindən, ümumavropa atalar sözü fondundan alınmalar) olmasına baxmayaraq, Azərbaycan və ingilis atalar sözləri fərqli tarixi ictimai-iqtisadi şəraitdə formalaşmışlar və bu, iki xalqda uyğun olmayan formasıyanı və inkişaf şərtlərini əks etdirir. Uyğunsuzluqlar həm də atalar sözlərində işlənən obrazlara və aforizmlərin-sentensiyaların özünə, onların mətnlərinin tematikasına aiddir. Bununla yanaşı, atalar sözünün tətbiqinin, istifadə edilməsinin xarakteri, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrində yayınlığı, atalar sözü bilicilərinin nüfuzu və s.-nin uyğunsuzluğu da nəzərə çarpır. Bu səbəbdən bir çox atalar sözlərinin nəinki tam, hətta natamam qarşılığı və ya sinonimi yoxdur. Bu halda, eləcə də yaxın uyğunluqların azlıq təşkil etdiyi məqamlarda yaxın olmayan uyğunluqlar göstərilir.

---

¹ Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиологии. М., 1988, с. 22

Atalar sözünün başqa xüsusiyyətləri (bildiyimiz kimi, atalar sözü – kiçikhəcmli bədii əsərlərdir) sırasında didaktika (yəni öyrədici, tərbiyəedici məzmun), hikmətamizlik aforistiklik (yəni yığcam formada bütün həyat təcrübəsini ümumiləşdirmək bacarığını) göstərmək olar. Nəsihət və fərdi müşahidə uyğun dil formalarına, qəliblərinə salınmırsa, yığcamlıq və ritmik-melodik təşkilatlanma tələblərinə cavab vermirsə, dilin frazeoloji fondunda yaşamaq hüququ qazanmır. Bu formal təşkilatlanma atalar sözünün ekspressivliyi və emosional qiymətləndirilməsi ilə sıx bağlıdır.

Dissertasiyanın **ikinci fəsil ingilis və Azərbaycan atalar sözlərinin struktur təhlilinə** həsr olunmuşdur. Burada atalar sözləri bərabərləşdirici, qarşıqoyma (oppozitiv) və qarşıqoyma-səbəbli (oppozitiv-kauzal) növlərinə bölünür.

A=B tipli bərabərləşdirici atalar sözləri qarşıqoyma deyil, təyinedicidir. Bərabərləşdirici atalar sözlərinin sırasına «Time is money» (Vaxt qızıldır); «To see is to believe» (Görmək inanmaqdır) və yuxarıda göstərilən qeyri-qarşıdurma kəlamlarından bir çoxu daxildir. “A olan elə B-dir” tipli qeyri-qarşıdurma formullu atalar sözləri A=B transformasiyalarıdır. Məsələn, «He laughs best who laughs east» (Axırda gülən yaxşı gülər) nəzərdə tutulur ki, “axırda gülən” = “yaxşı gülən”. Analoji şəkildə «He lives long that lives well» (Güzaranı yaxşı olan çox yaşar) “çox yaşamaq” = “yaxşı yaşamaq” deməkdir.

Bərabərləşdirici atalar sözlərinin əsas konstruktiv formulunun digər transformasiyası “A olan yerdə B də var” tipli kəlamlardır. Məsələn: «Where there is life, there is hope» (Harda həyat var, orda ümid var) «life» = «hope» (həyat = ümid) tezisində gətirilə bilər. Beləcə də «Where there is a will, there is a way too» (Arzu/istək olan yerdə yol da var) atalar sözünü «will» = «way» (arzu = yol), «Where there is smoke, there is fire» (Harda tüstü varsa, orda od (da) var) atalar sözünü isə «smoke» = «fire» (tüstü = od) şəklində qısaltmaq olar.

Mövzunun, yaxud izahın təkrarlanması ilə bir-birinə bağlanan iki və daha çox deskriptiv elementlərdən ibarət zərbi-məsəlləri də ilkin bərabərləşdirici formulun (A=B) transformasiyası hesab etmək olar.

Doğrudur, bəzən elə atalar sözlərinə rast gəlirik ki, orada hissələrin bərabərliyi yox, uzlaşması önə çəkilir. Aşağıdakı ingilis atalar sözləri bu qəbildəndir:

Live and let live – (Özün yaşa, qoy başqaları da yaşasın);

Look before you leap – (Əvvəl bax, sonra tullan ≡ Əvvəl ölç, sonra biç; Əvvəl arxdan tullan, sonra “hop!” de).

First fix your arrow then draw your bow – (Əvvəl oxu tuşla, sonra yayı çək $\cong$ Yüz ölç, bir biç) və s.

Qarşıqoyma atalar sözlərinin struktur təhlili onlarda qarşı qoyulmanın müxtəlif formalarını üzə çıxarır ki, bunlardan ən sadəsi inkardır. Həmin forma, yəni inkar, təyinedici bərabərliyi rədd edir. Məsələn: «Two wrongs don't make a right» (İki səhvdən/yanlışdan bir doğru/düz çıxmaz). $A \cong B$ bu cür kəlamların əsas formasıdır. Nümunə gətirilən atalar sözündə yalnız “səhv” (wrong) $\cong$ «doğru» (right) yox, «iki» (two) $\cong$ «bir» (one) də qarşı qoyulur.

Alan Dandisin $A < B$ и $A > B$ formulları (“biri daha yaxşıdır, nəinki obirisi” tipli bütün məlum kəlamlar daxil olmaqla) əsaslanan atalar sözləri təyinedici yox, “təzadlıdır” fikri ilə razılaşmaq lazım gəlir.

Qarşıqoyma atalar sözlərinin strukturunun təhlili onlarda qarşıqoymanın üç tipini üzə çıxartdı.

1) təzadlı; 2) privativ; 3) səbəbli. Bu qarşıqoyma tiplərinin hər biri ya təsdiq, ya da inkardan əmələ gələ bilər.

Təsdiqdən əmələ gələn təzadlı qarşıqoymaya «You can't eat your cake and have it» (Qoğalı [eyni zamanda] həm yemək, həm də saxlamaq olmaz) kimi atalar sözləri misal ola bilər. «Əgər Siz qoğalı saxlayırsınızsa, deməli, onu yeməmisiniz, əgər siz onu yesəniz, onda sizdə qoğal olmayacaq”. Beləliklə, «to have cake» və «to eat cake» (“qoğalı olmaq” və “qoğalı yemək”) elementləri bir-birini inkar edir.

Yuxarıdakı misaldan aydın olur ki, qarşıqoyma ifadə edilmiş inkarsız da olur. Lakin qarşıqoyma daha çox atalar sözünün üzvlərindən birinin birbaşa ünvanına əsaslanır və səciyyəvidir ki, $A \cong B$ halında olduğu kimi, feil belə üzv qismində həmişə çıxış etmir.

Təzadlı qarşıqoymaları olan atalar sözlərinə aid başqa misallar da var: «He that fears every bush must never go a-birding» (Hər koldan qorxan quş ovuna getməz). Bu zərbi-məsəldə «qorxu» (fear) «quş ovunu» (a-birding) inkar edir. «He that is afraid of wounds must not come near a battle» (Yaralanmaqdan qorxan döyüşə yaxın düşməməlidir) atalar sözündə “qorxu” və “döyüş” qarşı qoyulur.

İngilis dilində tərkibində privativ qarşıqoyma olan atalar sözləri də mövcuddur. Paremioliji ədəbiyyatda məntiqi hissəsi, yaxud obyektin təyini inkar edilən kəlamlar privativ qarşıqoyma tərkibli atalar sözləri hesab edilir. Məsələn:

Many wish but few will – (İstəyən çoxdur, əməl eliyən az);

Many a good cow hatch a bad calf – (Çox yaxşı inəyin pis buzovu olur).

Yuxarıda göstəriləndiyi kimi, atalar sözlərindəki üçüncü tip qarşıqoymalara səbəbli qarşıqoymalar daxildir.

Gözləmək olardı ki, qarşıqoyma səbəbli atalar sözlərində “A B-ni törədir və əmələ gətirir” formulu üzrə nəticə səbəbə yalnız parallel olacaq. Məsələn: As you sow, you shall reap – (Nə əkərsən, onu biçərsən).

Lakin əksər səbəbli qarşıqoymalı atalar sözlərində nəticə ya inkar edilir, ya da mümkün olmayan hesab edilir. Misallar:

You can take a horse to the water but you can not make him drink – (Atı suya apara bilərsən, amma su içməyə məcbur eliyə bilməzsən);

You can not flay the same ox twice – (Bir öküzü iki dəfə soymaq olmaz); You can not get blood from (or out of) stone. (Daşdan qan ala bilməzsən).

İngilis və Azərbaycan atalar sözlərində rast gəlinən səbəbli qarşı qoyulan digər struktur formulu nəticənin, səbəbdən əvvəl əsaslandırılmamış yerləşməsini göstərir. Zahirən bu A və B zərbi-məsəl elementlərinin zaman ardıcılığının pozulmasında özünü göstərir.

İngilis və Azərbaycan atalar sözlərinin quruluşunun müqayisəli təhlili göstərir ki, zərbi-məsəllərdə qarşıqoymaların qurulmasının ən çox yayılmış üsulu bir, ya daha çox sayda ənənəvi semantic cütlərdən istifadədir ki, onlara aşağıdakılar aiddir:

bir-iki	asan-çətin
az-çox	həmişə-heç vaxt
cavan-qoca	yaxşı-pis
köhnə-təzə	əvvəl-sonra
kiçik-böyük	bu gün-sabah
zəif-güclü	həyat-ölüm
ən pisi-ən yaxşısı	tez-gec
yaxın-uzaq	qara-ağ

Üçüncü fəsil Azərbaycan və ingilis atalar sözlərinin semantik xüsusiyyətlərinin və ingilis atalar sözlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsinin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Dissertasiyanın bu fəslində atalar sözlərindəki sinonimlik öyrənilmiş, eləcə də bu dil vahidlərinin semantik təsnifatı aparılmışdır. Dissertasiyada göstərilir ki, istənilən atalar sözü mütləq hər hansı bir formayaradıcı qrupa aid olur. Bu tamamilə anlaşılandır: çünki hər atalar sözü və məsəl orada adı çəkilən (təsəvvür olunan) əşyalar arasındakı hansısa bir münasibəti və ya əlaqəni təqdim edir (modelləşdirir), yaxud bilavasitə və ya bilvasitə orada adı

çəkilən (təsəvvür olunan) əşyaların hansısa əlamətini ifadə edir. Bununla yanaşı, hər konkret istifadə zamanı o yalnız bir tip əlaqəni ifadə edə bilər, və deməli, yalnız bir formayarıdan qrupa aid ola bilər.

Əşyavi tematik cütlüklərlə isə vəziyyət tamamilə başqa cürdür. Onlar ifadələrdə bir, iki, üç, hətta (düzür, daha az) beş-altı dəfə rast gəlmək olar, amma bəzən heç birinə rast gəlmirsən. Bu isə o deməkdir ki, bəzi atalar sözləri, eyni zamanda bir neçə – bir, iki, üç, dörd, beş və ya altı əşyavi qrupa aid ola bilər; bəzən isə heç birinə aid olmaya da bilər.

Beləliklə, əşyavi invariant cütlüklərin (qrupların) formayarıdıcı qruplarla kəsişməsi faktiki olaraq, məntiqi-semiotik planın realilər planı ilə atalar sözünün bir ümumi məzmun planında birləşməsini ifadə edir.

Atalar sözü tipini atalar sözlərinin tematik tiplərinin məcmusu ilə hər hansı bir formayarıdan yarımqrupun kəsişməsi (yəni bu elementlər arasında məntiqi əlaqənin qəti müəyyən edilmiş tərzləri) kimi təyin etmək olar, özü də vacib olan budur ki, o, verilmiş yarımqrupun içərisində məntiqi transformasiyadan asılı deyil. Məsələn, «*Yumurta toyuğu öyrətməz*» və «*Yumurta toyuğu öyrədir*» məsəlləri məzmunlarındakı məntiqi əksliyə baxmayaraq, eyni atalar sözü tipinə aid edilir, çünki onlarda eyni tematik elementlər (yumurta və toyuq), eyni formayarıdan yarımqrupda kəşisir. «*Donuz olarsa, tük də olar*» məsəli ilə «*Donuz necədirsə, tükü də elədir*» məsəli obrazlılıq yaxınlığına və ya eyniliyinə baxmayaraq, başqa-başqa atalar sözü tiplərinə aid edilir, çünki onlarda eyni tematik elementlər fərqli formayarıdan yarımqruplarla kəşisir.

Bu baxımdan yanaşıqda, eston alimi A.Krikman tərəfindən ən tam surətdə təsvir olunan atalar sözlərinin semantik qeyri-müəyyənliyi fenomeni rəşional izahını tapır. Əslində, atalar sözü tək işarəni deyil, həm də hər hansı bir situasiyanın modelinin, yəni əşyalar arasında münasibətlər modelinin təzahürüdürsə və əşyalar atalar sözlərində hər hansı bir, bəzən daha çox mürəkkəb tematik elementlər məcmusu ilə təmsil olunubsa, o, hər hansı bir model kimi, fərqli şəraitlərdə fərqli məqsədlərlə istifadə oluna bilər. Bu zaman, fərqli şəraitlərdə lazımlı məntiqi vurğulardan asılı olaraq, fərqli tematik elementlər əsas ola bilər və müvafiq şəkildə elementlər arasında müxtəlif əlaqə növləri özünü göstərə bilər. Bu – hər invariant cütlük və hər əlaqə növü öz-özlüyündə bu invarianta aid olan çoxlu sayda konkret hadisələri əhatə edir. Beləcə, böyük və kiçik eyni zamanda, həm dağ və siçan, dəniz və damla, fil və qarışqa ola bilər, yəni çoxlu sayda fərqli və bir-birinə oxşamayan əşyalarla ifadə oluna bilər, tək onlardan biri böyük, digəri isə kiçik olsun. Səbəb əlaqəsi isə od və tüstü, kök və zoğ, külək və yarpaq xışılıtsı və bir çox başqaları bağlana bilər.

Yeri gəlmişkən, atalar sözlərinin çoxaspektli qeyri-müəyyənliyi, A.Krikmanın rəyinə rəğmən, bir daha onların invariant-variant strukturunu (bütün səviyyələrdə və bütün aspektlərdə) təsdiqləyir. Hər hansı bir atalar sözü nə qədər də konkret aktuallaşmalar qazansa da, onun ümumi, dəyişməz və verilmiş atalar sözü üçün mütləq tərəfləri var. Bu, ümumi və dəyişməz olan onun invariant mahiyyətini təşkil edir, bütün dəyişən tərəflərsə onun variativ strukturunu (konkret formasını) yaradır. Bu isə atalar sözlərinin bütün aspektləri üçün – ən əsas məntiqi-semiotik aspektdən başlayaraq dil aspektlərinə qədər – ədalətlidir. Digər folklor mətnləri kimi, atalar sözləri də sabit olduqları üçün variativlik yarada bilirlər və variativlik yarada bildiklərinə görə də sabitdirlər.

Dissertasiyanın bu fəslində ingilis və Azərbaycan atalar sözlərinin oxşar və fərqli cəhətləri barədə ətraflı danışılır.

Beləliklə, struktur-semantik təhlilin nəticələri ingilis atalar sözləri və məsələlərinin, Azərbaycan dilinə tərcümə nöqtəyi-nəzərindən, aşağıdakı qruplarını fərqləndirməyə imkan verir:

1. Azərbaycan dilində analoqu olan - yəni həm mənaca, həm obrazlılıq, həm də əsas komponentlərinin tərkibi baxımından uyğun gələn – ingilis atalar sözləri analoji məzmunlu ifadələrlə sintaktik strukturu baxımından çox zaman eyniyyət təşkil etmir. Bu isə, görünür, ingilis və Azərbaycan dillərinin qrammatik quruluşlarındakı fərqlərlə izah oluna bilər. Məsələn: *A new broom sweeps clean = Təzə süpürgə təmiz süpürər. All that is not gold = Hər parıldayan qızıl deyil // olmaz.*

2. Mənaca Azərbaycan atalar sözləri ilə eyniyyət təşkil edən, amma öz obrazları və leksik tərkibi ilə onlardan tamamilə fərqlənən analoji atalar sözləri və məsələlər və ya natamam paralellər. Məsələn:

Among the blind the one-eyed man is king

(hər fən Korlar arasında tək göz kral sayılır) = *Qazan olmayan yerdə güvəc də qazandır* və ya *Qoyun olmayan yerdə keçiyə Kərəməddin ağa deyərlər.*

Jeerers must be content to taste of their broth

(hər fən: *İstehza edən əvvəlcə öz horrasının dadına baxmalıdır*) = *Hər kəs gülsə öz gəyə, əvvəl baxsın güzgüyə*

3. İngilis atalar sözlərinin üçüncü qrupunu Azərbaycan dilində heç bir paraleli – analoqu və ekvivalenti olmayan atalar sözləri təşkil edir. Məsələn:

Nothing success like success // Success is never blamed (hər fi: *Uğurun özü qədər uğurlu heç nə yoxdur*). *Qalibi məzəmmət etmirlər // qalib daim doğru sayılır.*

Bəzi atalar sözləri təsviri yolla, yəni ingilis atalar sözünün məzmununun sərbəst söz birləşmələri ilə ifadə edilməsi yolu ilə tərcümə olunur.

Məna-məzmunun daha az əhəmiyyətli komponentlərinə ümumi məzmunun motivləşməsi xüsusiyyəti, klişenin qapalı-qeyri-qapalı olması, və onların ümumiləşdirmə dərəcəsi aiddir. Məna əlamətlərinin tamamilə üst-üstə düşməsi isə ifadələrin tam uyğunluğunu yaradır, daha dəqiq desək, eyni atalar sözü və məsələlərin adıçəkilən xalqlar üçün aşağıdakı milli variantlarını təqdim edir: «*Cücəni payızda sayarlar*» (azərb.) – «Цыплят по осени считают» (rus) və ya «İki qoçun başı bir qazanda qaynamaz» (azərb.) – «Две бараньи головы в один котел не лезут» (rus).

Nəzərə almaq lazımdır ki, bir çox paremiyalar bir neçə leksik-grammatik variantda yaşayır. Məsələn, rus dilinin «Делить шкуру неубитого медведя» («Öldürülməmiş ayının dərisini bölmək») məsələsinin «Шкуру неубитого медведя поделили» («Öldürülməmiş ayının dərisini böldülər») və «Медведя еще не убили, а уже делят шкуру» («Ayını hələ öldürməyiblər, dərisini bölürlər») variantlarını eşitmək mümkündür. Və yaxud ona «Яйца курицу не учат» («Yumurta toyuğu öyrətməz») – «Яйца курицу учат» («Yumurta toyuğu öyrədir»); «Семь раз отмерь-один раз отрежь» («Yeddi dəfə ölç – bir dəfə biç»); «У семи нянек дитя без глазу» («Yeddi dayənin uşağı gözsüz olar»); «Семеро одного не ждут» («Yeddi nəfər birini gözləməz»); «Лучше синица в руках, чем журавль в небе/облаках» («Göydə durnadansa, əlinin içində arıqşu yaxşıdır»); «Не сули журавля в небе, дай синицу в руки» («Göydə durna vəd etmə, arıqşunu əlimə ver»).

Dissertasiyada göstərilir ki, nəsihət və fərdi müşahidə uyğun dil formalarına, qəliblərinə salınmırsa, yığcamlıq və ritmik-melodik təşkilatlanma tələblərinə cavab vermirsə, dilin frazeoloji fondunda yaşamaq hüququ qazanmır. Bu forma cəhətdən təşkilatlanma atalar sözünün ekspressivliyi və emosional qiymətləndirilməsi ilə sıx bağlıdır.

Atalar sözünün mühüm əlamətlərindən biri onun xəlqiliyidir. Xəlqilik altında onun qeyd olunmamış müəllifliyi (yəni müəllifsizliyi) və fərqli dialektlərə malik geniş ərazidə – İngiltərə, ABŞ və digər ingilisdilli ölkələrdə uzun müddət çoxsaylı və müxtəlif xalq təbəqələri tərəfindən istifadəsi nəzərdə tutulur. Bundan başqa, qeydə alınmış yazılı mənbələr də mövcuddur: klassik və Bibliya mətnləri, Vilyam Şekspirin, Popun, Con Miltonun, Conatan Sviftin və ingilis ədəbiyyatının bir çox dahilərinin əsərləri. «*A cat may look at a king*» məsəli siyasi həcvdən, «*Absence*

makes the heart grow fonder, Money makes the mare (to) go» məsəli müəllifli mahnılardan yaranmışdır. Görünür müəllifli atalar sözlərinin son dərəcə fərdi yaradıcılıq məhsulu olduğu və ya sadəcə xalq arasında artıq mövcud olan vahidlərin ilkin yazılı fiksasiyaları olması, yaxud köhnə qəliblər üzərində yeni variantların yaranmasının nəticəsi olduğu hər zaman sırr olaraq qalacaqdır. Bütün hallarda atalar sözləri xalq yaradıcılığının məhsulu olduğundan, onların forması uzun müddət xalqın yaradıcılıq laboratoriyasında cilalanır, onlar, əksəriyyətinin sinfi istiqamətlənməsinə baxmayaraq xalqın sinfi, yaş, peşə mənsubiyyətindən, təhsil və savadından asılı olmayaraq bütün nümayəndələri tərəfindən–istifadə olunur və buna görə də xəlqi sayılır. Bundan əlavə, geniş xalq kütlələri tərəfindən qəbul olunmayan və ya geniş yayılmaq üçün kifayət qədər vaxtı olmayan müəllifli hikmətli sözlər və dil kollektivinin estetik tələblərinə cavab verməyən və ya məzmunundakı zehniyyətə görə rədd edilən sentensiyalar – aforizmlər də mövcuddur. Məsələn: «*Once a housemaid never a lady*». Yaşamaq üçün hər bir belə atalar sözü fərqli məzmun qazanmalıdır. Məsələn: vaxtilə «*True blue never stains*» atalar sözü ali təbəqənin üstünlüyünü ifadə etmişdir, amma qazandığı yeni məzmun onun yaşamasına şərait yaratmışdır: «*Alicənablıq hər zaman alicənablıqdır*». Bibliya kökənli və ya başqa dini atalar sözləri dini məzmunundan təmizlənir. Məsələn, ənənəvi olaraq «*Everyone for himself and God for us all*» formasında qeyd alınmış atalar sözü «*Everyone for himself*» formasına transformasiya olunmuşdur. «*Man proposes, God disposes*» atalar sözü bədii ədəbiyyatda çox zaman elə istifadə olunur ki, məqsədinə görə «man and God» komponentləri başqa sözlər və söz birləşmələri ilə əvəz olunur və atalar sözü başqa məzmun qazanır: «*But lovers proporses and freakish chance disposes*» (R.Brought); «*The writer proposes, the readers dispose*» (A.Huxley); «*A man proposes and a woman disposes*» (D.Sayers).

Dini məzmunlu sözləri saxlasa belə, bu atalar sözləri dini məzmununu itirir. Məsələn, «*Cleanliness is next to godliness*» atalar sözü hazırda fiziki və mənəvi firavanlığın rəhni sayılan təmizliyə çağırış kimi səslənir.

Atalar sözlərinin çoxyönlü təbiətinin qısa xarakteristikası onun nitqin dinamikasındakı davranışın təsviri olmadan tam sayıla bilməz. Yarımçıq qala bilər.

Çünki məhz istifadə, tətbiq edilmə və ya reallaşdırma atalar sözünün dil statusu, bütün səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə birgə yoxlanıldığı məhək daşdır.

Öz uzual (ənənəvi) formasında və ya variantlarından birində atalar sözü özünəxas dil, məzmun aspektlərini bir kontekstdə reallaşdırır. Bu kontekstlərdə atalar sözünün referensial aidiyyatı müəyyən edilir. «Adətən, mətnədə atalar sözünün məzmununa tamamilə uyğun gələn söz birləşmələri vardır və beləcə atalar sözünün ümumiləşdirmə xüsusiyyəti konkret təsdiqini və konkret realizasiyasını, tətbiqini qazanır». Amma ayrı-ayrılıqda əlahiddə tərtib edilmiş vahidlər olduğundan, atalar sözlərin asanlıqla şəklini dəyişir: onlarda müxtəlif struktur və forma dəyişmələri baş verir. Okkazional istifadə zamanı atalar sözü özünün ənənəvi olmayan mənasını reallaşdırır və üslubi mənə qazanır, yəni ifadəli təsir güclənir. İngilis atalar sözlərində, ruslara nisbətən transformasiya olunmuş və qeyri-ənənəvi istifadə tendensiyası daha güclüdür. Bu, dildaxili səbəblərlə yanaşı, xarici faktorlarla da əlaqədardır. Birincisi, ingilis qrammatikasının böyük analitizmi ilə əlaqədardır. Şəkilçilərin kasıblığı, qıtlığı, uzlaşmanın minimal rolu, bütöv söz birləşmələrinin nisbi formal müstəqilliyi atalar sözünün quruluşunu asanlıqla dəyişməyə, onu işləndiyi cümlənin və ya abzasın quruluşuna asanlıqla daxil etməyə imkan verir. Atalar sözünün okkazional dəyişikliklərinin ekstralinqvistik şərtləri qiymətləndirmə kontekstində, yəni «əsərin müəllifi və ya iştirakçıları tərəfindən istifadə olunan atalar sözünə verilən izahlar» kontekstində aşkarlanır. Qiymətləndirmə konteksti XIX-XX əsrlər ərzində dil daşıyıcılarının dil zövqlərinin dəyişkənliyini göstərmişdir. Çağdaş bədii əsərlərdə mənfi qəhrəmanların, məhdud, konservativ-mühafizəkar, yaradıcı olmayan insanların nitqləri atalar sözü ilə zəngindir. Belə insanlar çeynənmiş ifadələrə, klişelərə, əzbərlənmiş həqiqətlərə başqalarına nisbətən daha çox üstünlük verirlər. Uzual-klişe formalı atalar sözlərinə və belə atalar sözlərinə şəxslərə mənfi münasibəti ingilis ədəbiyyatından gətirilmiş aşağıdakı nümunələrdə görmək olar:

«And for no reason all the stupid proverbs of my school-days ran through my mind. Time and tide wait for no man» (du Maurer); *«You forget that you cannot teach an old dog new tricks. And now look what you've done, you've made me us an ugly, vulgar proverb»* (A.Wilson); *«A bird in the hand was worth two in the bush, he told he, to which she retorted that the proverb was the last refuge of the mentally destitute»* (W.S.Maugham).

Atalar sözlərinin okkazional dəyişkənliyi başqa bir məsələdir. Onları istifadə edəni heç zaman şablonda və adilikdə günahlandırmaq olmaz. Onlar şəfqət reaksiyası doğurur, birbaşa və ya dolayısı ilə (qəhrəmanların emosional vəziyyətinin təsviri ilə) məntlərdə müsbət qiymət alırlar:

«He... admired the smartness of the sign: A fill in the time saves getting stuckgas today 31 cents» (S.Lewis); «The other day I made an epigram. I said Anni's beauty is only sin-deep. I hope that's original? Is it? Please laugh» (Ch. Isherwood).

Dil daşıyıcılarının dil zövqlərinin dəyişməsi ingilis atalar sözlərinin okkazonal istifadəsinin əlvan çeşidində öz əksini tapır, bu əlvanlığı istifadə tipləri şəklində ümumiləşdirmək və sadalamaq mümkündür. Onların arasında komponentlərin əvəzlənməsini (sinonimik, antinomik, patronimik və s.), nominalizasiyanı, yəni atalar sözlərinin dəyişən cümlə üzvü kimi istifadəsi, söyləməmə, kontaminasiya, ikiqat aktualizasiya, yəni hərfi və məcazi mənaların oyunu, allüziyanı göstərmək olar.

Atalar sözlərinin tematikası barədə danışarkən onu söyləmək lazımdır ki, hər hansı atalar sözü və məsələnin əsas mövzusu hər hansı bir söz, bu və ya digər fikir və hətta insan fəaliyyətinin bu və ya digər sahəsi deyil, verilən atalar sözlərindəki obrazların mənasının toplandığı qarşılaşdırılan mahiyyətlərin invariant cütü olur. Bu tematik invariant cütlüklər sırasına – «böyük-küçük», «yaxın-uzaq», «yaxşı-pis», «qoca-cavan» və b. cütlüklər aiddir. Məsələn, «*Dağ ağrı çəkdi, nə doğdu? - siçan*» atalar sözünün mövzusu nə dağ, nə siçan, nə də bir canlının digərini doğurması deyil, «böyük-küçük» invariant cütüdür. Bu cütlük isə yuxarıdakı atalar sözündə dağ və siçan obrazları ilə təmsil olunur.

Atalar sözlərinin əşyavi-obrazlılıq məzmunu onların məna tutumu və məzmununun ayrılmaz hissəsidir ki, bu da sadəcə bir məntiqi forma ilə məhdudlaşmır. Bunu aşağıdakı nümunə ilə asanlıqla göstərmək olar. «*Od yanmasa, tüstü çıxmaz*» və «*Gül tikansız, səfa cəfasız olmaz*» kimi atalar sözlərində hər atalar sözünün tematik cütüylərinin üzvlərini birləşdirən məntiqi forma eynidir: hər iki atalar sözündə deyilir ki, birinci cütüylərin üzvləri ikincisiz mövcud ola bilməz. Bununla yanaşı, bu atalar sözlərinin hər birinin mənası o birisindən fərqlənir. Birincidə deyilir ki, səbəbsiz nəticə olmur (geniş mənada, əsas olmadan əlavə ola bilməz), ikincidə isə – hər bir yaxşı çatışmazlıqlardan xali deyil.

Dissertasiyada göstərilir ki, atalar sözlərinin tematikasının öyrənilməsi hər hansı bir əşyanın fərqli tərəflərini ifadə edən tematik cütlükləri müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir. Məsələn, «əvvəl-axır», «məzmun-forma», «tam-hissə», «aşağı-yuxarı» və s. İkinci tipə (II) fiziki baxımdan tamamilə fərqli (və tamamilə müstəqil), amma bir-biri ilə özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə əlaqələnen obyektlər daxildir. Məsələn, «sağlam-xəstə», «ağıllı-axmaq», «köhnə-yeni» və s. Üçüncü tip (III) «aralıq xarakterli» cütlüklər təşkil edir. Bu cütlüklər fiziki baxımdan fərqli, amma bir-

birindən kənar mövcud ola bilməyən obyektləri təmsil edirlər. Məsələn, «törədən-törəmə», «istehsalçı-məhsul», «əsas- əlavə» və s.

Öz növbəsində, dissertasiyada ikinci konstruktiv tipə aid olan tematik cütlüklər bu yarımтиплərə ayrılır: a) üzvləri ayrılıqda mövcud ola bilən, aralıq formaları olan cütlüklər, bu cütlüklərin elementləri keyfiyyət dərəcələrinə görə fərqlənir (məsələn, güclü-zəif, uca-alçaq və s.); b) aralıq formaları istisna olunan cütlüklər (məsələn, dost-düşmən, doğma-yad və s.); c) əşyanı və onun yoxluğunu ifadə edən cütlüklər (məsələn, danışmaq-susmaq, elm-nadanlıq və s.).

Bundan başqa, dördüncü konstruktiv tipin (IV) tematik cütlükləri də mövcuddur. Bu cütlüklər bütün əvvəlki tiplərin elementar tematik cütlüklərinin müxtəlif kəsişmələrini ehtiva edir. Məsələn, yaxşı-pis, çox-az, və gözəllik-eybəcərlik cütlüklərinin kəsişməsindən yaranan keyfiyyət-kəmiyyət, gözəllik-məhəbbət cütlükləri buna misaldır.

I. Eyni əşyanın müxtəlif tərəflərini ifadə edən qarşılaşdırılma mənalı invariant cütlüklər.

1. **Məzmun-forma.** Nəsnələrin məzmunu və forması, onların daxili və xarici tərəfləri, mahiyyət və hadisə, əşyaların mahiyyəti və görünüşü, nəsnənin özü və onun geydirilməsi (geyim, bəzək, qablaşdırma).

2. **Tam-hissə.** Nəsnələrin tami və ayrı-ayrı elementləri, bir tam yaradan müxtəlif hissələr, hər hansı bir əşyanın tam dəsti və bu dəstdən götürülmüş ayrıca bir əşya.

3. **Başlanğıc-son.** Əşyaların başlanğıcı və sonu, o cümlədən, həyatın əvvəli və sonu (doğum və ölüm), günün başlanğıcı və sonu (səhər və axşam), ilin əvvəli və sonu (yaz və qış), hər hansı bir işin başlanğıcı və sonu və s.

4. **Başlanğıc-davam.** Hər hansı bir işin başlanğıcı və davamı, o cümlədən, hərəkətlər və onların təbii və qeyri-təbii davamı və ya nəticələri, həmçinin ümumiyyətlə, əvvəl və sonra.

5. **Əşya-ələmət (əşyanın).** Əşya və onun özünəməxsus ələməti, o cümlədən, rəngi, forması, xüsusiyyəti, hərəkəti və s., həmçinin, əşya və onun ilkin təzahürü.

6. **Yuxarı-aşağı.** Nəsnələri yuxarı və aşağı hissələri, o cümlədən, yer və göy, dağın zirvəsi və ətəyi, binanın özülü və damı, insanın başı və ayaqları, ağacın təpəsi və kökləri və s.

II. Fiziki baxımdan müxtəlif obyektləri təmsil edən qarşılaşdırılma mahiyyətli invariant cütlüklər.

Üzvlərinin sərbəst şəkildə mövcud olduğu cütlüklərdə, bəzən aralıq (yəni keyfiyyət dərəcəsinə görə fərqləndirilən) formaların mövcudluğu da istisna edilmir.

1. **Böyük-küçük.** Böyük və kiçik nəsnələr, ümumiyyətlə, əhəmiyyətli və əhəmiyyətsiz, o cümlədən, əhəmiyyətli və əhəmiyyətsiz hadisələr, hərəkətlər, görkəmli və görkəmli olmayan adamlar.

2. **Uzun-qısa.** Uzun və qısa nəsnələr, o cümlədən, məişət əşyaları, geyim və s., həmçinin geniş və qısa nitqlər.

3. **Yüksək-alçaq.** Hündür və alçaq nəsnələr, o cümlədən, müəyyən hündürlüyü olan əşyalar, alilik və alçaqlıq, həmçinin məşhur və məşhur olmayan adamlar.

4. **Güclü-zəif.** Güclü və zəif nəsnələr, yəni müəyyən gücə malik nəsnələr, o cümlədən, nüfuzlu, mötəbər və nüfuzsuz adamlar.

5. **Bərk-yumşaq.** Bərk və yumşaq nəsnələr, o cümlədən, möhkəm, davamlı və davamsız əşyalar, bərk və yumşaq, qalın və nazik.

6. **Yeni-köhnə.** Yeni və köhnə nəsnələr. O cümlədən, yeni və köhnə əşyalar, uzaq və yaxın hadisələr, yeniliklər və qədim adətlər.

Dissertasiyada belə qrupların sayı 38-dir. Bir-birindən keyfiyyət dərəcəsinə görə fərqlənən bu qruplar tədqiqat işində ətraflı şəkildə öyrənilmişdir.

II b. Üzvləri arasında aralıq formaları olmayan cütlüklər.

1. **İki-bir.** Bir və ya iki əşya, o cümlədən, bir cüt əşya və ya o cütlüklərin yalnız biri, bir yerə iki namizəd, həmçinin «çoxlu» mənasında iki əşya və ona qarşılıq bir əşya.

2. **Öz-özgə.** Özününkü və özgəninki olan nəsnələr, o cümlədən, özünün və özgənin mülkiyyəti, varı, özünün və özgənin fikirləri, məziyyətləri, çatışmazlıqları, sözləri və s.

3. **Doğma-yad.** Doğma və yad adamlar, yəni qohumlar və qohum olmayanlar, ailə, nəsil, tayfa üzvləri, o cümlədən bacı, qardaş, dayı, xala və digər qohumlar bir tərəfdən və qonşular, tanışlar və yadlar digər tərəfdən.

4. **Oxşar-fərqli.** Oxşar və oxşar olmayan nəsnələr, yəni eyni və eyni olmayan təbiətli, eyni və eyni olmayan taleli nəsnələr, oxşar və oxşar olmayan əlamət və keyfiyyətlər, o cümlədən, eyni (eyni olmayan) vəzifəli insanlar, eyni (eyni olmayan) cinsdən olan heyvanlar, dərd ortaqları və s.

5. **Adilik-qeyri-adilik.** Adi və qeyri-adi, yəni gündəlik həyatda rastlanan adi nəsnələr və qeyri-adi, seyrək halda rast gəlinən nəsnələr.

6. **Mümkün-qeyri-mümkün.** Mümkün və qeyri-mümkün nəsnələr, yəni asanlıqla əldə oluna bilənlər və əldə olunması mümkünsüz olan və ya çətinliklə əldə olunan nəsnələr.

7. **Sağlam-xəstə.** Sağlam və xəstə fərdlər (insanlar, heyvanlar, bitkilər), o cümlədən, salğamlar və şikəstlər, həmçinin ümumiyyətlə sağlamlıq və xəstəlik.

Dissertasiyada ümumilikdə 54 belə cütlük göstərilmişdir.

Son vəziyyətdən asılı olaraq, «iki-bir» qrupu qismən əvvəlki yarımfəslin (II, a) «çox-az» qrupu ilə səsleşir (daha doğrusu, kəşisir). Amma bu iki qrup tipoloji cəhətdən fərqləndiyinə görə ayrı-ayrı təqdim olunmalıdır.

II. Üzvləri əşyanı və onun yoxluğunu (formal olaraq) ifadə edən cütlüklər.

1. **Söz-sükut.** Söz və sükut, deyilmiş və deyilməmiş, həmçinin danışanlar və susanlar, soruşanlar və soruşmayanlar, çoxdanışanlar və sakit qalanlar, sözçülük və susmaq.

2. **Birlik-ayrıcılıq.** Birlik və ayrışeçkilik, yəni birlikdə və təklikdə hərəkət edənlər, o cümlədən, dostlar və düşmənlər, razılıqda olanlar və razılığa gəlməyənlər, vahid kollektiv və ondan ayrılmışlar.

3. **Vahidlik-ikilik.** Nəsnələrin vahidliyi, bütövlüyü və ikiliyi, yəni onların daxili eyniliyi və əksliyi.

4. **Bilik-cahalət.** Bilik və biliksizlik, o cümlədən, bilənlər və cahillər, alimlər və nadanlar, savadlılar və bisavadlar, həmçinin tərbiyəli (nəzakətli) və tərbiyəsizlər (qanacaqsızlar) və s.

III. Qarşılaşdırılan mənalardan invariant cütlükləri, fiziki baxımdan bir-birindən fərqli olan, amma bir-birindən kənarında mövcud olmayan nəsnələrlə ifadə olunur.

1. **Aksiya-reaksiya.** Aksiya və reaksiya, yəni, hərəkət və cavab hərəkəti, o cümlədən, sual-cavab, əkin-biçin, xidmət-mükafat, həmçinin günah və cəza.

2. **Törədən-törəmə.** Törədən və törəmə, o cümlədən, atalar və oğullar, sələflər və xələflər, toxumlar və köklər və s.

3. **İstehsalçı-məhsul.** İstehsalçı və məhsul, o cümlədən, hər hansı bir məhsulu istehsal edən və məhsulun özü, həm də onların istifadəsi

4. **Səbəb-nəticə.** Səbəb və nəticə, yəni birincidən asılı olan şeyləri törədən nəsnələr.

Faktiki olaraq «səbəb-nəticə» tematik qrupu əşyaların əlaqəsinin bir müəyyən tipini ifadə edir, daha dəqiq desək, «asılılıq-sərbəstlik» yarımqrupu müxtəlif maddi qrupların («əsas-törəmə», «törədən-törəmə» və s.) materialından ibarətdir. Amma müxtəlif xalqların dilində və folklorunda bu yarımqrup müstəqil ayrıca bir qrup kimi götürülür, çünki ifadələrdə

birbaşa səbəb və nəticədən bəhs olunur (məsələn, kükuyuların aforizmində deyildiyi kimi, «*Biri digərinin səbəbi olmayan heç nə yoxdur*»).

IV. Elementar tematik cütlüklərin daha çox kəşşiyini ifadə edən qarşılaşdırılan mənalara invariant cütlükləri. Dissertasiyada bu cütlüklər müstəqil qrup kimi öyrənilir.

Bütün invariant tematik cütlüklərin üzvləri (real atalar sözü və məsəl mətnlərində onlar adətən «şirin-acı», «təmiz-çirkli» kimi daha aşağı dərəcəli cütlüklərlə, həmçinin hər hansı konkret əşya-obrazlarla, məsələn artıq bizə tanış olan dağ-siçan, və ya od-tüstü kimi cütlüklərlə ifadə olunurlar) bir-biri ilə müxtəlif əlaqələrə girirlər. Məsələn, «törədən-törəmə» cütlüyündə tərəflər qarşılıqlı məişət asılılığı münasibətlərində «Əgər törədən varsa, törəmə də olacaqdır» («*Toyuq varsa, yumurta da olacaqdır*»), keyfiyyət uyğunluğu münasibətlərində «Törədən necədirsə, törəmə də elə olar» («*Çil atanın oğlu da çil olar*»), keyfiyyət üstünlüyü münasibətlərində – «Törəmə törədənədən yaxşı ya da pis olar» («*Eşşək qoduq yaratdı, qoduq atasından da pis oldu*») və s.

Birincisi, bütün bu münasibətlər növləri və uyğun olaraq, formayaradan qruplar 4 əsas tipə (dörd yüksək məntiqi-semiotik invariant) bölünür. İkincisi, indiki formayaradan qruplar, əvvəlki məntiqi-tematik qruplardan fərqli olaraq, əşyavi-obrazlılıq məzmunundan təcrid olunmuşlar və obyektlərin (tematik elementlərin) «təmiz münasibətlərini» nümayiş etdirir. Əgər əvvəllər (məsələn, «Сборник избранных восточных пословиц» («*Səçilmiş Şərq atalar sözləri məcmuəsi*»), 1968-ci il) dəyişməzlik (və ya dəyişkənlik), yaxşı (və ya pis), böyük (və ya kiçik), uzun (və ya qısa), köhnə (və ya təzə) və digər cütlüklər «dəyişməzlik-dəyişkənlik» məntiqi-tematik qrupa daxil edilirdisə, çağdaş dövəndə onlar fərqli tematik qruplara «yaxşı-pis», «böyük-kiçik», «uzun-qısa» və b. aid edilirlər, bu qrupların daxilində isə uyğun məntiqi (formayaradan) qruplara (yarımqruplara) daxil edilirlər. Faktlara nəzər salaq:

Yaxşı – yaman // pis – yaxşı

Don't throw out dirty water before you get in fresh. Yamanca, dur burda mən yaxşını tapınca. A çirkin, sən burda dur, mən gözəl axtarım.

Böyük – kiçik

Big fish eat little fish // The great fish eat the big. Böyük balıqlar deryada balacaları udur, nəhənglərsə böyükləri

Dostluq haqqında

All are not friends that speak us fair. Hər kəsə dost demə/deməzlər, yaxud Üzünüzə gülənlər heç də hamısı sizin dostlarınız deyil.

Bədbəxtlik

Agues come on horseback, but go away on foot. Bədbəxtlik gələndə birdən gəlir (yəni ara vermir) // Bədbəxtlik gələndə at belində çapa-çapa gəlir, gedəndəsə misqal-misqal çıxır.

Müdrilik, nəsihət, tövsiyə

All covet, all lose. All fingers are not alike.

Müqayisə et: *Beş barmağın beşi də bir olmur // olmaz. All play and no work makes jack a mere toy.*

Müqayisə et: *İşləməyən dəmir tez də pas atar.*

Qoca-cavan

As the old cock crows, so does the young.

Müqayisə et: *Qoca xorus necə banlasa, cavan çolpa da elə banlar.*

Better be an old man's darling, than a young mans slave nümunələrlə kifayətlənirik.

Bu cür qarşılaşdırma atalar sözlərinin diaxronik dəyişkənliyinin göstəricisidir.

Dissertasiyanın **nəticə** hissəsində araşdırmadan doğan qənaətlər irəli sürülmüş, tədqiqatın əsas müddəaları ümumiləşdirilmişdir.

İngilis və Azərbaycan atalar sözlərinin struktur xüsusiyyətlərinin və denotativ mənalарının müqayisəli tədqiqi əsasında aşağıdakı **nəticələrə** gəlmək mümkündür:

1. Azərbaycan və ingilis xalqları kimi heç bir qohumluğu olmayan və çoxəsrlik tarixi boyunca bir-biri ilə geniş ünsiyyətdə olmayan xalqlarda da mənaca eyniyyət təşkil edən atalar sözlərinə rast gəlmək mümkündür.

2. Müxtəlif xalqların, o cümlədən ingilis və azərbaycanlıların, atalar sözlərinin və məsələlərinin uyğunluğunun başlıca səbəbi onların dil və folklor funksiyalarının ümumiliyi ilə əlaqədardır. Onlar eynitipli həyati və məntiqi situasiyaları və ya cisimlər arasındakı eynitipli münasibətləri ifadə edən özünəməxsus dil işarələrindən və söz (obraz) modellərindən ibarətdirlər. Məhz buna görə, demək olar ki, bütün atalar sözləri başqa dilin atalar sözü fondunda uyğunluğa malik ola bilər.

3. İngilis və Azərbaycan atalar sözlərinin mənaca uyğunluğunun digər səbəbi onların mənəbə ortaqlığındadır. Sözlər kimi, atalar sözləri də digər xalqlardan alınabilir.

4. İngilis və Azərbaycan atalar sözləri öz əyani-obrazlılıq quruluşuna görə uyğun və uyğun olmaya bilər.

5. İngilis dilində Azərbaycan dilində heç bir ekvivalenti və analogiyası olmayan atalar sözləri də mövcuddur.

6. Birinci qrupa daxil olan, yəni Azərbaycan dilində ekvivalenti olan atalar sözləri məhz həmin ekvivalentin vasitəsilə tərcümə olunur.

7. İkinci qrupa daxil olan atalar sözləri Azərbaycan dilinə bu dildəki analogiyaları, oxşarları vasitəsilə tərcümə olunur.

8. Üçüncü qrupa daxil olan, yəni bu iki dildə heç bir paralleli – ekvivalenti və analogiyası olmayan atalar sözü və məsəllər hərfi tərcümə olunur, və ya kalka üsulundan istifadə olunur. Ehtiyac olan zaman isə onların mənalılarının izahı da mümkündür.

Tədqiqatın əsas məzmunu aşağıdakı **tezis və məqalələrdə** əksini tapmışdır:

1. Особенности семантической структуры английских пословиц и способы их перевода на азербайджанский язык // Azərbaycan MEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu. «Ekologiya, fəlsəfə, mədəniyyət», 33-cü buraxılış, Bakı, 2002, s.103-105

2. Структурный анализ английских и азербайджанских пословиц // Azərbaycan MEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu. «Ekologiya, fəlsəfə, mədəniyyət», 33-cü buraxılış, Bakı, 2002, s.107-109

3. Способы перевода английских и азербайджанских пословиц и поговорок // АМЕА Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. «Dilçilik məsələləri», №1(2), Bakı, 2005, s. 239-243

4. Грамматический анализ английских и азербайджанских пословиц и поговорок // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Gəncə Dövlət Universiteti, «Elmi xəbərlər», Bakı, 2007, s. 47-51

5. Определение английских и азербайджанских пословиц и поговорок // Телавский Государственный Университет, Сборник научных трудов, № 2(24), Телави, 2008, с.281-283

6. Классификация пословиц и поговорок // АМЕА Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri, Bakı, 2009, №7, s. 31-44

7. Оппозитивные и не оппозиционные типы пословичных изречений // АМЕА Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri, Bakı, 2009, №8, s. 475-481

8. Пословицы и поговорки: сравнительное-сопоставительное исследование // Материалы научной и научно-практической конференции. Министерство Образования Узбекистана, Ташкентский Государственный Педагогический Университет имени Навои. 25-26 марта 2011 года, Ташкент, с. 240- 242

9. Пути передачи пословично-поговорочных изречений // Материалы IV научной конференции «Русскоязычие и би(поли)лингвизм в межкультурной коммуникации XXI века: когнитивно-концептуальные аспекты», Пятигорский Государственный Лингвистический Университет, 21-23 апреля 2011 года. Пятигорск, 0, 5 п.л.

10. Сопоставление английских и Азербайджанских пословиц и поговорок // «Тилтаным». Научные труды Института Языкознания Академии Наук Казахстана, 2011, № 1-2, 0, 5 п.л., с.153-158.

У.Ю.Мамедова

**Структурно-семантический анализ английских
и азербайджанских пословиц**

РЕЗЮМЕ

Исследование проводится в аспекте сопоставления и сравнения основных черт, присущих структуре английских и азербайджанских пословиц, а также положений современной теории перевода применительно к переводу текстов пословиц разнообразного содержания.

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения. К основному тексту прилагается список использованной литературы.

В первой главе даётся обзор теоретической литературы, охватывающей изучаемую тему. Приводятся цитаты из трудов зарубежных и отечественных исследователей-языковедов.

Во второй главе представлен структурный анализ английских и азербайджанских пословиц, где пословицы делятся на уравнивательные, оппозитивные и оппозитивно-каузальные.

Третья глава отведена для исследования семантических особенностей английских и азербайджанских пословиц. Здесь рассматриваются вопросы синонимии в пословичных изречениях, а также проводится тематическая классификация пословиц.

Работа подытоживается выводами.

Mammadova U.Y.

**The structural-semantic analysis of the English and Azerbaijan
proverbs**

SUMMARY

The dissertation is dedicated the structural-semantic analysis of English and Azerbaijan proverbs..

The dissertation consists of the introduction, three chapters, the conclusion and the list of the used literature.

The urgency of the theme is proved in introduction, theoretical and practical importance is defined, novelty of research is revealed.

In chapter first the review of the theoretical literature covering the studied theme is given. Citations from works of foreign and Azerbaijan researchers-linguists are resulted.

In the second chapter the structural analysis of English and Azerbaijan proverbs where proverbs share on leveling, oppositive and oppositiv-casual is presented.

The third chapter is taken away for research of semantic features of English and Azerbaijan proverbs. Here questions of proverbial sayings are considered, and also thematic classification of proverbs is resulted.

In the conclusion of the dissertation results of research are generalized.